

En ukvindelig dame?
BILLEDET AF UDENLANDSKE KVINDELIGE
LÆGER OG ANDRE AKADEMIKERE
I DANMARK 1849-1875
AF PELLE OLIVER LARSEN¹

Engang i 1873, mens familien var så optaget af kortspil, at den ikke ænsede postens ankomst, kunne den unge lærerinde uforstyrret snuppe et af københavnerbladene, hvis sider med nyt fra den store verden altid blev læst grundigt i hjemmet i Svendborg. Herom fortæller Nielsine Nielsen i erindringerne i en hyppigt citeret passage:

Jeg ser endnu for mit Øje den lille Notits, skreven med allermindeste Petit. Dens Indhold var, at nu var Damerne i Amerika begyndt at studere Medicin, og i en af Staterne var man endog naaet saa vidt, at en Dame havde nedsat sig som Læge.²

Fra en tilfældig avisnotits fik Nielsen sit kald: Også hun skulle være læge. Her tager historien om kvinders adgang til universitetet – sådan som den normalt fortælles – sin begyndelse. Nielsen ansøgte i januar 1874 om tilladelse til at tage studentereksamen med henblik på lægevidenskabelige studier. „Ingen havde før Nielsine Nielsen rejst Kravet om at give Kvinden Ret til at studere ved Universitetet; og da det nu rejstes“, hævdede Dorrit Rée i 1925, „var det saare langt fra, at det følte berettiget i de toneangivende Kredse“. Knap halvandet år senere forelå ikke desto mindre en kongelig anordning, der gav kvinder adgang til at studere ved universitetet. I nyere, mere populære sammenhænge trækkes pointen skarpere op end hos Rée: Nielsen var ikke bare den første ansøger, men tvang Kultusministeriet til at tage stilling til „et helt uventet spørgsmål“, læser man i en kvindehistorisk fremstilling.

¹ Jeg er professor emerita, dr.phil. Bente Rosenbeck taknemmelig for kommentarer til den foreliggende artikel.

² Nielsine Nielsen: *Nielsine Nielsens erindringer. Danmarks første kvindelige læge*, København 1985, s. 24-25.

Det var nemlig ifølge en medicinhistorisk fremstilling „utænkeligt, at piger tog studentereksamen endsige gik på universitetet, eller – Gud forbyde det! – ville studere medicin“. „Ingen i den akademiske verden“ havde forestillet sig, at kvinder skulle kunne udfolde sig ved universitetet, hedder det mere afdæmpet hos en af dansk kvindehistories fremmeste repræsentanter. Det lå nemlig „uden for tidens fatteevne“ ifølge Københavns Universitets officielle universitetshistoriker, der tilføjer, at „man blev overrasket“ over ansøgningen.³

Den foreliggende artikel flytter opmærksomheden fra reaktionen på og debatten om Nielsens ansøgning til dens forhistorie. I forlængelse af en række vigtige kvindehistoriske monografier de seneste tiår – hvor Birgitte Possings biografi om Nathalie Zahle (1992) i artiklens uddannelseshistoriske sammenhæng påkalder sig særlig interesse – eftersøges kontinuitet fra tiden før Dansk Kvindesamfunds stiftelse i 1871.⁴ Dette gøres i et transnationalt perspektiv. Som Dorthe Chakravarty og Sarah von Essen gør opmærksom på i biografien *Nielsine Nielsen* (2019), var det nemlig ikke først „nu“, altså i begyndelsen af 1870'erne, de amerikanske damer var begyndt at studere medicin.⁵ Allerede i 1849 aflagde Elizabeth Blackwell som den første lægevidenskabelig eksamen, og ifølge en amerikansk folketælling var der 525 kvindelige læger i 1870.⁶ På samme tid havde kvinder også fået adgang til de første europæiske universiteter i Schweiz, Frankrig, Skotland og Sverige.

Nyhederne om, at kvinder havde fået adgang til at læse medicin og andre fag ved en række højere læreanstalter i USA og Europa, cirkulerede. Fra 1850 blev udviklingen fulgt tæt i spanske aviser og lægetidsskrifter, Blackwell blev fra slutningen af 1850'erne promoveret i *the*

³ Lis Jacobsen (red.): *Kvindelige Akademikere 1875-1925*, København 1925, s. 133. Pia Friis Laneth: *1915 – da kvinder og tyende blev borgere*, København 2015, s. 161, 168. Kurt Jacobsen & Klaus Larsen: *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*, København 2007, s. 131. Birgitte Possing: *Argumenter imod kvinder. Fra demokratiets barndom til i dag*, København 2018, s. 79. Morten Fink-Jensen interviewet i Tim Panduro: „Kvindernes lange vandring mod universiteterne“, *RUC Paper*, 8.3.2018 (<https://rucpaper.dk/2018/03/08/kvindernes-lange-vandring-mod-universiteterne/>).

⁴ Birgitte Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle. En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, København 1992. Se også: Lise Busk-Jensen: *Romantikens forfatterinder*, København 2009; Jytte Larsen: *Også andre hensyn*, bd. 1, *Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*, Århus 2010.

⁵ Dorthe Chakravarty & Sarah von Essen: *Nielsine Nielsen. Danmarks første kvindelige læge og akademiker*, København 2019, s. 60.

⁶ Thomas Neville Bonner: *To the ends of the earth. Women's search for education in medicine*, Cambridge, Mass. & London 1992, s. 4.

English Woman's Journal, og fra omkring 1870 blev de kvindelige amerikanske læger brugt i kampen for kvinders akademiske og især medicinske uddannelse i en række europæiske lande. Svenske lægetidskrifter som *Hygiea* begyndte at rapportere om kvindelige medicinstuderende og læger i udlandet, og nyhederne om kvindernes første succeser ved europæiske universiteter nåede også over Atlanterhavet og lokkede amerikanske kvinder til Europa i jagten på en bedre uddannelse.⁷

Hvis universitetsprofessorers og embedsmænds forbløffelse over Nielsens ansøgning skal stå til troende, stoppede nyhedscirkulationen imidlertid ved Danmarks grænser. I en snæver faglig sammenhæng er det dog vanskeligt at forestille sig, at Det Lægevidenskabelige Fakultets professorer ikke har læst *Hygieas* nyheder eller for den sags skyld fulgt den debat om kvindelige læger, som det estimerede britiske lægetidskrift *Lancet* lagde spalteplads til fra 1860'erne; begge tidsskrifter kunne læses på Det Kongelige Bibliotek.⁸

Nærværende artikel skal påvise, at professorer og embedsmænd, men også den bredere danske offentlighed var velorienteret om udenlandske, kvindelige akademikere fra Blackwells eksamen i 1849, til Nielsine Nielsens ansøgning blev indleveret i begyndelsen af 1874.

Artiklen diskuterer imidlertid også, på hvilken måde nyhederne ikke bare afspejlede udviklingen inden for kvinders uddannelsesmuligheder i udlandet, men også påvirkede læsernes opfattelser af muligheden og rimeligheden af kvinders adgang til universitetet i en dansk kontekst.⁹ Blev de kvindelige akademikere fremstillet som forbilleder eller skræmmebilleder? Og hvordan blev de brugt i den danske debat om kvinders adgang til universitetet? I besvarelsen af det sidste spørgsmål inddrages også debatten, som Nielsine Nielsens ansøgning gav an-

⁷ M. del Carmen Álvarez Ricart: *La mujer como profesional de la medicina en la España del siglo XIX*, Barcelona 1988, s. 61-79. Teja Varma Pusapati: „Claiming medicine as a profession for women: the *English Woman's Journal's* campaign for female doctors“, i Alexis Easley, Clare Gill & Beth Rodgers (red.): *Women, periodicals and print culture in Britain, 1830s-1900s. The Victorian period*, Edinburgh 2019, s. 122-24. Ulrika Nilsson: *Det heta könet. Gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet*, Stockholm 2005, s. 57-59. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 28-29.

⁸ Claire Brock: „The *Lancet* and the campaign against women doctors, 1860-1880“, i Amanda Mordavsky Caleb (red.): *(Re)Creating science in nineteenth-century Britain*, Newcastle 2007, s. 130-45. Chr. Bruun (udg.): *Aarsberetninger og Meddelelser fra det store Kongelige Bibliothek*, bd. 2, 1869-74, København 1875, s. xxxv-xxxvi.

⁹ Jf. Stephen Vella: „Newspapers“, i Miriam Dobson & Benjamin Zieman (red.): *Reading primary sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, London & New York 2009, s. 192.

ledning til, og som sluttede med den kongelige anordning 25. juni 1875, der gav kvinder adgang til universitetet.

Empiri, teori og metode

Det Kongelige Biblioteks digitalisering af danske aviser har muliggjort en systematisk gennemgang af avisdækningen gennem en lang række søgninger på personer (såsom ,Elizabeth Blackwell') og emner (såsom ,kvinder' og ,universitet' eller ,læger'). Søgeresultaterne er blevet brugt til at generere nye søgeord (f.eks. navne på personer som optræder i avisartikler). I alt er omkring 400 avisnotitser og -artikler identificeret inden for den nævnte periode (heraf mange identiske, fordi aviserne i stort omfang kopierede hinandens nyheder). Dette materiale udgør langt fra alt relevant avismateriale; kun omkring halvdelen af periodens aviser er digitaliseret, og OCR-skanningerne indeholder pga. frakturen et utal af fejl, som vanskeliggør søgeprocessen.¹⁰ Gennem avisernes dækning har jeg også fundet tidsskriftsartikler og bøger, som omtaler kvindelige akademikere, hvilket er blevet suppleret med materiale fra amerikanske forskningsbibliotekers digitalisering af danske bøger og tidsskrifter i HathiTrust Digital Library, hvor jeg har foretaget tilsvarende søgninger som i aviserne. Fordi læger udgjorde hovedparten af de kvindelige akademikere og fyldte tilsvarende i nyhedsdækningen, har jeg også manuelt gennemgået *Ugeskrift for Lægers* rubrikker om nyt fra udlandet. Præsentationen af materialet har jeg organiseret geografisk og herunder, så vidt muligt, kronologisk.

Artiklens naturlige kronologiske udgangspunkt er Blackwells eksamen i 1849. Allerede samme år rapporterede lægen Harald Selmer herom (i en fodnote i en artikel om kolera).¹¹ At dette skete med klar

¹⁰ Jeg har systematisk søgt efter kombinationer af ,kvinde' og ,kvindelig' hhv. ,universitet', ,student', ,akademiker', ,læge', ,jurist', ,præst', ,doktor' og ,professor'. De mange fejl i OCR-skanningerne (samt forskellige bøjningsformer) er søgt omgået ved at trunkere søgningerne (fx ,kvindel* læge*'; ,Elisab* Blackw*'); når artiklen indeholder mange henvisninger til *Fædrelandet*, skyldes det utvivlsomt, at denne avis havde et internationalt udsyn og bragte mange vigtige føljetoner oversat fra fransk, men også at den brugte latinske bogstaver, som OCR-skannes med langt færre fejl. Søgeprocessen har også taget højde for afvigende stavemåder (fx både ,kvindelig', ,qvindelig' og ,quindelig'; ,Elizabeth Blackwell' og ,Elisabeth Blackwell'). Eftersom der søges på hele avissider og ikke inden for de enkelte artikler og notitser, er de færreste søgeresultater brugbare. En søgning på ,kvindel* læge*' 1. januar 1849 – 15. januar 1874 giver eksempelvis 951 resultater, hvoraf det første er til en artikel om Kvindelig Læseforening.

¹¹ „Sundhedskollegiet og Cholera“, *Bibliothek for Læger*, 3. r. VI, 1849, s. 229. At forfatteren var redaktør Selmer, fremgår af sammes pamflet *Om den forventede*

afstandtagen, overrasker ikke. Selvom Selmer ikke begrundede sin modvilje, skyldtes den utvivlsomt, at en kvindelig læge for ham overskred kønnets grænser. Som Thomas Laqueur har vist, blev mænd og kvinder biologisk opfattet som væsensforskellige fra slutningen af det 18. århundrede,¹² og denne forskel blev overført til det sociale køn. Judith Butler har således peget på, at krop og køn naturaliseres gennem et net af kulturel forståelighed, der forudsætter at et mandligt og kvindeligt stabilt biologisk køn udtrykkes gennem et tilsvarende stabilt mandligt og kvindeligt socialt køn, som defineres i modsætning til hinanden og hierarkisk.¹³ Hvordan det stabile sociale køn var konstrueret i en historisk sammenhæng, beskrev Karin Hausen i en historisk betydningsfuld artikel tilbage i 1976. Heri kortlagde hun gennem en analyse – vi ville i dag sige: en diskursanalyse – af først og fremmest leksika de kønsspecifikke karaktertræk, der blev opfattet som den skinbarlige virkelighed, men fungerede som normer for det kvindelige og det mandlige og derigennem legitimerede kønnenes arbejdsdeling i det borgerlige samfund op gennem hele det 19. århundrede: Mændenes virksomhed var rettet udad mod offentligheden, kvindernes indad mod hjemmet.¹⁴

Definitionen af disse køns karakterer, som de blev kaldt i samtiden, var samtidig et uddannelsesprogram. Piger skulle alene uddannes til at blive hustruer og mødre, og pigeskolen undertrykte ethvert tilløb til ambition, der omvendt var en mandlig dyd. Kvinder var følelsesvæsen, og det var derfor følelseslivet, der skulle udvikles frem for forstanden, og derfor egnede matematik sig heller ikke for piger.¹⁵ Hausen kunne lige så godt have nævnt de klassiske sprog: Latinskolen var ikke for kvinder.

I dansk sammenhæng gav digteren Carsten Hauch udtryk for sådanne tanker, omtrent samtidig med at de første nyheder om Blackwell nåede Danmark, og kort før han selv blev professor ved universitetet. Kvindens renhed måtte for alt i verden ikke besmittes af kundsk-

de Cholera-Epidemi, København 1849, som overordnet har samme indhold som artiklen, men ikke nævner Blackwell.

¹² Thomas Laqueur: *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass. & London 1990.

¹³ Judith Butler: *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*, New York & London 1990, s. 151 n. 6.

¹⁴ Karin Hausen: „Die Polarisierung der ‚Geschlechtscharaktere‘ – Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben“, i W. Conze (red.): *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europa*, Stuttgart 1976, s. 363-93 (oplistningen af normerne findes s. 368).

¹⁵ Hausen: „Polarisierung der ‚Geschlechtscharaktere‘“, s. 388-89.

ber, skrev han. Især viden om livets smudsige realiteter – en uundgåelig konsekvens af eksempelvis et lægevidenskabeligt studium – kunne true idealet om den rene kvinde og blev derfor undgået i skolen. Kort tid senere, under den kvindepolitiske fejde omkring Mathilde Fibigers brevroman *Clara Raphael* i 1851, pegede ikke kun Fibigers kritikere, men også hun selv på faren ved, at kvinder optog for meget tør lærdom. Hauch gav også udtryk for modstand mod offentlige eksaminer i pigeskolerne, for „Qvindens Liv er jo ikke og tør i Almindelighed ikke være offentligt“. Eksaminer ville bidrage til at gøre kvinderne ambitiøse i modstrid med deres sande, indadvendte væsen. Som Hausen også skriver, skulle sammenblandingen af mandlige og kvindelige køns karakterer for alt i verden undgås.¹⁶ Ellers blev resultatet som i kvindeemancipationen: Når Fibiger krævede kvindernes emancipation og bedre uddannelse, fremstillede de mange kritikere netop hende og emanciperede kvinder som kønsløse eller mandige, og i vittighedstegningernes visualisering blev sådanne kvinder fremstillet som maskuline: i mandsdragt og rygende tobak. Det var en opfattelse af kvindeemancipationen der gik tilbage til 1830'erne, men som blev cementeret under Clara Raphael-fejden og levede videre de følgende årtier.¹⁷

I en analyse af nyhedernes billede af de udenlandske kvindelige akademikere må fremstillingen af deres kvindelighed derfor også stå i centrum. Blev de beskrevet med kvindelige markører (huslige, indadvendte, indfølelse, religiøse, rene) eller mandlige (offentlige, ambitiøse, åndrige, rationelle, kundskabsrige)? Gik de passende klædt i kvindedragt, eller overtog de mændenes dragt og vaner (rygning)? Eller blev de slet og ret eksplicit betegnet som kvindelige eller ukvindelige – eller som emanciperede?

Kvinder, der studerede, måtte optage tør lærdom og underkaste sig offentlige eksaminer, før de kunne agere professionelt som eksempelvis læger i den offentlige sfære. For så vidt overskred de kønnets grænser – de var ukvindelige. Skønt kønsnormerne ifølge Hausen var sta-

¹⁶ C. Hauch: „Nogle Betragtninger angaaende Undervisningstiden i vore Skoler“ II, *Fædrelandet*, 12.11.1850. Adda Hilden: „Københavnske skolepiger i 1800-tallets midte“, i Adda Hilden & Anne-Mette Kruse (red.): *Pigernes skole*, Århus 1989, s. 11. „En Brevvexling, om Kvindens Stilling i Samfundet. II. Svar til Sibylla“, *Nord og Syd. Et Ugeskrift*, bd. 6, 1851, s. 173. [Mathilde Fibiger]: *Clara Raphael. Tolv Breve*, København 1851, s. 43. Hausen: „Polarisering der ‚Geschlechtscharaktere‘“, s. 375-78.

¹⁷ Hjeronymus [Athalia Schwartz]: *Betragtninger over den grasserende Emancipationsfeber*, København 1851, s. 11-12. Upubliceret indlæg af Johanne Louise Heiberg citeret i Possing: *Viljens styrke*, s. 159. Busk-Jensen: *Romantikens forfatterinder*, s. 674-88, 991-98. Morten Thing: *De danske vittighedsblades historie*, København 2017, s. 130.

bile, var de ikke uforanderlige eller delt af alle. Georg Brandes – der i 1869 havde oversat John Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse* med dens budskab om at køns karaktererne er sociale konstruktioner – satte ægteskabsinstitutionen til debat i 1871, og samme år stiftedes som nævnt Dansk Kvindesamfund. Skønt langt størsteparten af borgerskabets døtre fortsat endte i ægteskab, forsøgte et stigende antal fra 1870'erne at skabe en tilværelse udenfor.¹⁸ Birgitte Possing har imidlertid gennem en systematisk analyse af vidnesbyrd påvist at Natalie Zahle som skoleleder og lærer allerede fra 1852 forsøgte „at sprænge grænserne for kvindekønnets udfoldelse og at forene (den kvindelige) renhed med (den mandlige) disciplin og stræbsomhed“. Hun værdsatte altså pigernes ambition efter både åndelig dannelse og kundskaber. Kønsnormerne *kunne* således forhandles – selvom det i vidnesbyrdene ikke skete i en offentlig sammenhæng.¹⁹ Måske kunne en akademikerkvinde så alligevel beskrives som kvindelig?

Da Elizabeth Blackwell i første omgang blev præsenteret for den bredere offentlighed i Danmark, var der imidlertid ingen tvivl: Hun var en ‚ukvindelig dame‘.

Kvindelige akademikere i USA

I begyndelsen af 1852 introducerede danske aviser Elizabeth Blackwell og dermed fænomenet kvindelige læger for deres læsere. Da kunne man i bl.a. *Flyve-Posten* læse følgende beskrivelse af hendes besøg i Paris og London:

„Det var mærkeligt,“ siger en londonsk Tidsskrift, „men det var ogsaa odieust at se denne ukvindelige Dame overvære Operationer paa vore Hospitaler og undersøge pathologiske Kabinetter med videnskabelig gusto.“²⁰

Under Clara Raphael-fejden havde den dissekerende og dermed urene kvinde været en tankefigur, som leverede moralsk skyts til at afvise lægekvinde som ukvindelig.²¹ Denne figur manifesterede sig nu i Blackwells person: Gennem medicinske studier var hun blevet så

¹⁸ Se f.eks. Possing, *Viljens styrke*, s. 290.

¹⁹ Possing: *Viljens styrke*, s. 210-32 (cit. s. 231).

²⁰ „En kvindelig Doctor i Lægevidenskaben“, *Flyve-Posten*, 29.1.1852 (nr. 48). „En kvindelig Doctor“, *Kongelig privilegeret Aarhus Stifts-Tidende* (herefter *Aarhus Stifts-Tidende*), 1.2.1852.

²¹ [V.C.E. Børgesen]: *Fra „En paa et Contoir“ til Clara Raphael*, København 1851, s. 85. [Schwartz]: *Betragtninger*, s. 10. Sophie A [Mathilde Fibiger]: *Hvad er Emancipation?*, København 1851, s. 5.

ukvindelig, at hun havde mistet sin naturlige blufærdighed og uden at dåne kunne se blodet løbe ud af menneskekroppen under en operation og beskue syge organer fra afdøde mennesker med en videnskabelig kraft, der tilkom manden.

Det er imidlertid værd at sammenligne med den svenske forfatter Fredrika Bremers modsatte fremstilling af Blackwell. Bremer rejste på omtrent samme tidspunkt i Nordamerika og fortæller i sine til dansk oversatte rejseskildringer en anekdote, der ligeledes omhandler Blackwells Europarejse, og som også gengaves i danske aviser. Blackwell ønskede i Paris at fortsætte sine studier ved det medicinske fakultet:

Forstanderen blev ganske forskrækket over denne Anmodning. „De maa forklæde Dem som Mandfolk!“ sagde han. „Det gaaer ellers ikke an.“ „Jeg vil ikke forandre et Baand paa min Hat!“ svarede hun. „Gjør som De vil; men Deres Opførsel vil blive bekjendt.“ „De har set mine Vidnesbyrd; De har ingen Ret til at nægte mig Adgang.“ Mr. L. maatte give efter. Elizabeths qvindelige Værdighed og Holdning tilligemed hendes udmærkede Kundskaber imponerede Lærerne og de Studerende ved Anstalten.²²

Ved at fastholde kvindedragten lykkedes det også Blackwell at fastholde sin kvindelighed, som Bremer gør forenelig med kundskaber i almindelighed og lægevidenskab i særdeleshed. At anekdoten ikke er helt sandfærdig,²³ er i denne sammenhæng underordnet. I det hele taget var Bremers strategi at beskrive de amerikanske kvinder, som brød ud af intimsfæren, som netop *kvindelige*.²⁴ Harriot Hunt, en anden af de

²² Frederikke Bremer: *Den nye Verden. En Dagbog i Breve skreven paa en toaarig Reise i Nord-Amerika og paa Cuba*, bd. 2, København 1855, s. 580. Aviserne gav allerede tidligere anekdoten, men i en anden oversættelse, først *Dagbladet*, 6.10.1853: „En kvindelig Læge“.

²³ Da Blackwell søgte om adgang til forelæsningerne ved *École de médecine*, svarede professor Armand Trousseau angiveligt, at den eneste vej ville være at forklæde sig som mand, og rygtet herom spredte sig blandt amerikanske læger i Paris – og har altså også nået Bremer i en forvansket version. Blackwell fik ikke adgang, men på opfordring af lægen Pierre Louis (formentlig citatets „Mr. L.“) studerede hun i stedet på jordemodderskolen, hvor det ikke er kommet på tale at forklæde sig som mand. John Harley Warner: *Against the spirit of system. The French impulse in nineteenth-century American medicine*, Princeton 1998, s. 105, 387, n. 149.

²⁴ Sirpa Salenius: „The ‚emancipated ladies‘ of America in the travel writing of Fredrika Bremer and Alexandra Gripenberg“, *Journal of international women's studies*, bd. 14, nr. 1, 2013, s. 116.

kvindelige lægepionerer, portrætteres tilsvarende med feminine markører: godhjertet, inderligt religiøs osv.²⁵

Hunt fungerede som læge før Blackwell, men var uddannet gennem mesterlære,²⁶ og Blackwell blev således den første kvinde, som tog medicinsk eksamen (ved en almindelig lægeskole i staten New York). Langt hovedparten af hendes kvindelige kolleger de næste årtier blev imidlertid uddannet ved sekteriske (hydropatiske, homøopatiske mm.) og/eller ved særlige kvindelige lægeskoler. På det uregulerede amerikanske marked var lægeuddannelsen kortere og lettere end i Europa.²⁷ Sammen med en begrænset mulighed for at få klinisk erfaring var dette også grunden til, at Blackwell og siden en lang række andre amerikanske kvindelige læger rejste til europæiske hospitaler og senere fik følgeskab af kvinder, der studerede ved europæiske universiteter.²⁸

Det amerikanske uddannelsesvæsens særheder blev imidlertid sjældent omtalt herhjemme. Af de kvindelige lægeskoler blev skolen i Philadelphia, grundlagt allerede i 1850 og introduceret i Danmark af Fredrika Bremer, med rette den bedst kendte.²⁹ I 1870'erne blev de forbillede for forfatteren Pauline Worm – der under Clara Raphael-fejden havde været den første til at foreslå kvindelige læger – da hun som så mange andre var bekymret over de moralske farer ved den medicinske fællesuddannelse, som alle kontinentaleuropæiske lande (med undtagelse af Rusland) ikke desto mindre slog ind på.³⁰

²⁵ Frederikke Bremer: *Den nye Verden*, bd. 1, København 1854, s. 214-17.

²⁶ Om Hunts uddannelse se Mary Roth Walsh: „Doctors wanted: No women need apply.“ *Sexual barriers in the medical profession, 1835-1975*, New Haven & London 1977, s. 22-26.

²⁷ Bonner: *To the ends of the earth*, s. 13-24.

²⁸ Bonner: *To the ends of the earth*, s. 24-27. Warner: *Against the spirit of system*, s. 48-52, 317-19.

²⁹ Bremer: *Den nye Verden*, bd. 2, s. 38, 579-82. „Kvindelige Læger i New-York“, *Hospitals-Tidende*, årg. 2, nr. 46, 16.11.1859. *Fædrelandet*, 19.8.1865. H. v. Haurowitz: *Militær-sanitætsvæsenet i de forenede Stater i Nord-Amerika under den sidste Krig, tilligemed Skildringer af Land og Folk*, Odense 1868, s. 286 (gentaget i *Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst*, 1869, II: „Kvindelige Læger i Nordamerika“, s. 79 og derfra i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 22.8.1869: „Kvindelige Læger i Nordamerika“). „Den kvindelige Lægeskole i Philadelphia“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. IX, nr. 30, 25.6.1870, s. 479. Fr. v. Holtzendorff: *Om Forbedring i Kvindens Forhold med Hensyn til hendes Erhverv og Stilling i Samfundet*, København 1870, s. 30. „Kvindelige Læger i Amerika“, *Familie-Tidende*, nr. 2, 1871, s. 9-10.

³⁰ [Pauline Worm]: *Fire Breve om Clara Raphael til en ung Pige fra hendes Søster*, København 1851, s. 31-32. Pauline Worm: „Kvindesagens fortid og fremtid“,

En hydropatisk skole blev nævnt i ny og næ,³¹ men kun i *Flyve-Postens* ovennævnte introduktion af Blackwell blev de amerikanske lægekvindens alternative uddannelse gjort til et argument imod kvindelige læger: Det blev sagt rent ud, at kvaksalvere såvel som damer kunne erhverve doktorgraden i USA – hvorved kvindelige læger blev sat i bås med kvaksalvere.

Ellers var avisernes henvisninger til de kvindelige amerikanske læger overvejende neutrale i resten 1850'erne, og de få forfattere, som tilkendegav, om det var ønskeligt med kvindelige læger også i Danmark, gjorde det i andre medier. For Bremer var det „baade Synd og Skam“, at man ikke tillod kvinder en lægevidenskabelig uddannelse, og det må læses som en opfordring til at uddanne kvindelige læger i Sverige – og Danmark for den sags skyld. Opfordringen blev gentaget af en engelsk læge, hvis bog om krig og kolera blev refereret i *Nord og Syd*. Han havde i mødet med Blackwell måttet opgive „den Fordom, at Lægekunsten ikke passede sig for Kvinder“. I enkelte tilfælde blev de kvindelige læger direkte rost. Den norske læge Joachim Andreas Voss' rejsebeskrivelse i *Hospitals-Tidende* omtalte lægerne Elizabeth og søsteren Emily Blackwell samt den tyskfødte, polsk-amerikanske Marie Zakrzewska som „ualmindelig dygtige og kundskabsrige“. *Aarhus Stifts-Tidende* og flere andre aviser nævnte tilsvarende at søstre Blackwell besad „Talent, Dannelse og Erfaring i deres Kald“. Hvor spredt denne ros end var, blev den ikke imødegået – skønt nogle læsere sikkert har opfattet den ualmindelige kundskabsrigdom som ukvindelig.³²

I den ovenfor nævnte notits fra *Aarhus Stifts-Tidende* fra 1857 blev det fremhævet, at der „høres saa Meget“ om de kvindelige amerikanske læger. Hvis dette er rigtigt, har det været gennem andre medier end dagspressen: Jo, de danske aviser fulgte med, men det var ikke et emne, der fyldte meget i 1850'erne. Det fyldte endnu mindre i de lægevidenskabelige tidsskrifter: Når der ses bort fra de to allerede nævnte bidrag, Selmers fodnote om Elizabeth Blackwell og rejsebeskrivelsen i *Hospitals-Tidende*, var der ingen omtale af kvindelige læger før slutningen af 1860'erne.

Hovedparten af omtalen tog i 1850'erne udgangspunkt i Elizabeth

Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning, 1872, II, s. 59. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 121.

³¹ *Aarhus Stifts-Tidende*, 28.3.1857 (gentaget i en række aviser de følgende to måneder, fra *Østsjællandsk Avis*, 30.3.1857 til *Korsør Avis*, 28.5.1857). „Kvindelige Læger“, *Horsens Avis eller Skanderborg Amtstidende*, 17.10.1863.

³² Bremer: *Den nye Verden*, bd. 1, s. 216. *Nord og Syd*, ny rk., bd. 8, 1856, s. 212-13. „Kvindelige Læger i New York“, *Hospitals-Tidende*, årg. 2, nr. 46, 16.11.1859. *Aarhus Stifts-Tidende*, 28.3.1857 (gentaget i en række aviser, jf. foregående note).

Blackwell, der som den eneste udenlandske, kvindelige akademiker kan siges at være blevet offentligt kendt i Danmark. Hun var som barn indvandret fra England og besøgte flere gange fødelandet, hvor hun slog sig ned i 1869, og de fleste notitser handlede om hendes besøg, forelæsninger og praksis i England samt forsøg på at starte et kvindehospital i London.³³ Det hænger sammen med, at nyhederne om Blackwell og siden om andre amerikanske kvindelige læger oftest blev optaget efter engelske og franske blade i forbindelse med deres besøg i Europa.

Det gælder således også omtalen af et par andre amerikanske kvindelige læger, Mary Walker og Anna Densmore, som i 1866-67 besøgte Europa. Walkers kvalifikationer og succes blev fremhævet i danske aviser: Hun havde „med Udmærkelse taget medicinsk Examen“, og i London var der angiveligt en lang kø af klienter foran hendes hus (i virkeligheden havde hun dog slet ikke tilladelse til at behandle patienter i England). „Den blonde Doctor“ vakte opsigt, da hun besøgte et hospital i London i „Mandsdragt“ – som mange andre tilhængere af sektetriske lægevidenskab mente hun, at traditionelle kvindedragter var ødelæggende for helbredet – og dragten blev beskrevet relativt udførligt og nøgternt: „Hun havde en Chapeaubas, Plydses Frakke, der naaede hende til Knæerne, og korte Pantalons“.³⁴

Selvom der ikke blev taget eksplicit afstand, må beskrivelsen have bekræftet mange læsere i deres fordomme om kvindelige lægers adfærd som kønsoverskridende. I andre notitser og artikler kunne man ligeledes læse om Walkers egen dragt, forelæsninger over „den kvindelige Dragt“ eller offentlige fremtræden i uniformsjakke fra tiden som læge under borgerkrigen.³⁵ Hvad der kunne opfattes som manglende kvindelighed, gjorde hende til et problematisk forbillede i kampen for kvindelige læger, og i det svensk-skandinaviske kvindesagsblad *Tids-*

³³ „En qvindelig Doctor i Lægevidenskabem“, *Flyve-Posten*, 29.1.1852 (nr. 48) (gentaget i *Aarhuus Stifts-Tidende*, 1.2.1852: „En qvindelig Doctor“). *Aalborg Stiftstidende og Adresse-Avis*, 1.3.1856. „En qvindelig Læge“, *Flyve-Posten*, 5.3.1856 (gentaget i *Dannevirke*, 7.3.1856). „Blandinger“, *Dannevirke*, 25.3.1859. „En kvindelig Docent“, *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* (herefter *Berlingske Tidende*), 3.6.1859. Om Blackwells baggrund og Englandsrejser se fx Julia Boyd: *The excellent doctor Blackwell. The life of the first woman physician*, Stroud 2005.

³⁴ „En kvindelig Læge“, *Berlingske Tidende*, 19.11.1866 (gentaget i en række aviser). Sharon M. Harris: *Dr. Mary Walker. An American Radical, 1832-1919*, New Brunswick & London 2009, s. 17-30, 86-87, 93.

³⁵ „Udlandet“, *Fædrelandet*, 31.10.1866. „Den kvindelige Læge Miss Walker“, *Flyve-Posten*, 15.7.1867. „Dr. Mary Walker“, *Horsens Avis*, 8.8.1867. „Kvinde-Emancipationsbestrebelseerne i den gamle og den nye Verden“ IV, *Berlingske Tidende*, 10.1.1870.

krift för hemmet blev hun beskrevet som undtagelsen fra reglen om kvindelige lægers værdige holdning og rene sæder.³⁶

Også Densmore blev fremstillet som både dygtig og succesrig da hun besøgte London på vej hjem fra en Europarejse: Aviserne berettede om hendes professorstilling i New York, privatpraksis („som mange ansete mandlige Læger vilde misunde hende“), grundige uddannelse og videnskabelige anerkendelse. Samtidig blev hun imidlertid entydigt beskrevet som kvindelig med imødegåelse af nogle af de fordomme om emanciperede kvinder, som Walker omvendt bekræftede: „Hun undgaaer i sin Fremtræden alt Paafaldende, har bibeholdt sin kvindelige Klædedragt, skyer al Offentlighed“.³⁷

Nyhederne om Walker og Densmore forholdt sig eksplicit til spørgsmålet om deres kvindelighed i spørgsmålet om klædedragt, men i det større billede var de undtagelser. I løbet af 1860'erne blev oplysningerne om de kvindelige amerikanske læger flere og fik samtidig en mere generel karakter. En række notitser og artikler informerede nu om deres antal, men i mange tilfælde også om deres anseelse og succes – i lighed med notitserne om Walker og Densmore – samt indtægter.³⁸ Sådanne nyheder må have bidraget til avislæsernes foreståelse af, at kvinder sagtens kunne udfylde lægerollen. Et typisk eksempel er denne notits fra *Aarhus Stifts-Tidende* i 1868:

I Nordamerika er det nu meget almindeligt med *kvindelige Læger*. I Philadelphia practisere for Tiden 6 saadanne, med en Aarlig Indtægt af fra 2000 til 10,000 Dollars. I New York er der en saadan ‚Doctorinde‘, hvis Indkomster endog anslaaes til 20,000

³⁶ St –: „Qvinnan såsom läkare“, *Tidskrift för hemmet*, årg. 12, hft. 4-5, 1870, s. 221.

³⁷ „Blandinger“, *Dags-Telegraphen*, 3.10.1867 (gentaget i enkelte aviser).

³⁸ „Kvindelige Læger“, *Horsens Avis*, 17.10.1863 (gentaget i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 6.12.1863; „Kvindelige Doktorer“). *Fædrelandet*, 19.8.1865. „Nyeste Postefterretninger“, *Aarhus Stifts-Tidende*, 19.5.1868. „Kvindelige Læger“, *Dags-Telegraphen*, 16.7.1869 (gentaget i en række aviser). C. Hippeau: „Kvinderne og de Frigivnes Opdragelse i Amerika“ II, *Fædrelandet*, 6.10.1869. „Kvindens Emancipation“, *Viborg Stiftstidende og Adresse-Avis*, 20.8.1870. „Blandinger“, *Illustreret Tidende*, bd. 14, nr. 686, 17.11.1872, s. 59. „Kvindelige Læger i Nordamerika“, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 1.12.1872. *Aarhus Stifts-Tidende*, 26.3.1873 (gentaget i *Sorø Amts-Tidende eller Slagelse Avis*, 27.3.1873; „Udlandet“). „Kvinder, der bryde sig nye Næringsveie“, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 27.7.1873 (gentaget i *Svendborg Avis. Sydfyens Tidende*, 19.8.1873).

Dollars. Flere af dem staae i stort Ry som udmærkede Kirurger og Operatører.³⁹

Hvor avisen et tiår forinden havde omtalt kvindelige lægers dygtighed inden for deres *kald*, italesatte omtalen af høje indtægter snarere kvindernes lægevirksomhed som en erhvervsvirksomhed og et udtryk for noget så ukvindeligt som professionelle ambitioner. At de tilmed var dygtige kirurger, betød, at de excellerede på det mest ukvindelige af alle lægevidenskabens felter. På denne måde formidlede notitsen – formentlig utilsigtet – også det budskab, at de kvindelige læger i almindelighed brød med kønsnormerne.

Imidlertid var grænsefladen mellem det offentlige og det private rum også til forhandling. Kvinder havde således længe kunnet blive lærere i private skoler (der blev opfattet som en del af det private rum), men fra 1859 fik kvinder gennem en kongelig resolution også mulighed for at blive lærere i den offentlige skoles pigeklasser, understøttet af en statslig eksamen. En lov i 1867, der blev vedtaget med stort flertal i Rigsdagen, gav også kvinder ret til at undervise i blandede klasser og rene drengeklasser. Den forudgående debat op til vedtagelsen af begge reformer drejede sig om, hvorvidt kvinder ville maskuliniseres gennem offentlig ansættelse, og her lykkedes det reformtilhængerne at udvide forståelsen af kvinders særlige evner i forhold til egne børn (opdragelse, omsorg) til børn i almindelighed i den offentlige skole. Kvindelige lærere var derfor ikke en trussel mod den etablerede kønsorden.⁴⁰

Tilsvarende argumenter gjorde sig gældende i spørgsmålet om kvinders adgang til lægevirksomhed. Flere af de tilhængere af kvindelige læger, som rapporterede om amerikanske forhold, eksempelvis svenske Fredrika Bremer og den norske læge Voss, betonedede således, hvordan kvinders særlige evner inden for sygepleje samt deres større forståelse for børn og andre kvinder gav dem en naturlig plads inden for lægevidenskaben som kvinde- og børnelæger.⁴¹ Ligesom privatskolen er den praktiserende læges klinik blevet opfattet som en del af det pri-

³⁹ „Nyeste Postefterretninger“, *Aarhuus Stifts-Tidende*, 19.5.1868 (gentaget i flere aviser).

⁴⁰ Possing: *Viljens styrke*, s. 153-79. Anne Katrine Gjerløff & Anette Faye Jacobsen: *Dansk skolehistorie*, bd. 3, *Da skolen blev sat i system. 1850-1920*, Århus 2014, s. 155-60. Inger Lyndrup Nørgård: „Mænd i historier om ligestilling – det kønsopdelte arbejdsmarked i 1800-tallet“, *Temp. Tidsskrift for historie*, årg. 1, nr. 1, 2010, s. 145-57.

⁴¹ Bremer: *Den nye Verden*, bd. 1, s. 215-16; bd. 2, s. 581-82. „Kvindelige Læger i New York“, *Hospitals-Tidende*, årg. 2, nr. 46, 16.11.1859.

vate rum: Lægen havde i reglen konsultation i sin private bolig (og tog desuden på sygebesøg hjemme hos klienterne).⁴² I almindelighed havde lovgiver desuden accepteret ugifte kvinders frie erhvervsvirksomhed med næringsfrihedsloven i 1857. Som *Fædrelandet* gjorde i 1868 i tilslutning til en resolution fra et parisisk møde om kvinderettigheder, kunne man derfor i eksplicit modsætning til kvinders adgang til „det offentlige liv“ kræve deres adgang til „de saakaldte frie Sysler“ i almindelighed og „Udøvelsen af Lægevirksomheden“ i særdeleshed, „især i dens Anvendelse i Kvinde- og Børnesygdomme“.⁴³ Havde man først accepteret kvinders offentlige ansættelse som lærerinder, lå det derfor lige for også at acceptere kvinders virke som læger for kvinder og børn. Det sandsynliggør, at notitserne om de kvindelige amerikanske lægers succes overvejende er blevet læst som beviser på, at kvinder kunne udfylde lægerollen, uden at det skete på bekostning af deres kvindelighed. Den senere udvikling synes at bestyrke denne tolkning.

I 1860'erne var der få opinionsartikler om de kvindelige amerikanske læger, men de er værd at fremhæve. Et avisindlæg fra 1862 beklagede kvindeemancipationens tilbagestående stadi i Danmark og pegede på Amerika, „Frihedens forjættede Land“, som stedet hvor en kvinde kunne udfolde sine evner og optræde som „lærd paa Cathedralen“. Som belæg anførte artiklen Elizabeth Blackwell og hendes hospital for „kvindelige Medicinere“, der var „modtaget med Begeistring af Offentligheden, fordi enhver Kvinde helst vil have en kvindelig Læge“. Budskabet blev trykt i både konservative, nationalliberale og upolitiske aviser.⁴⁴

Artiklen var som Bremers rejseskildringer et eksempel på, at USA blev brugt som forbillede i kampen for kvindelige læger. Denne strategi blev, som indledningsvis nævnt, udbredt i de europæiske lande omkring 1870, og det gælder i nogen grad også i dansk sammenhæng. I efteråret 1869 trykte *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* således et to avis-sider langt brev om kvinders forhold i USA. Det omtalte de „første modige Kvinder, der, trods alle Fordomme, studerede Lægekunsten og til Menneskehedens Bedste optog Kampen mod den spottende Verden“.⁴⁵ Det var en indirekte anbefaling af kvindelige læger i Dan-

⁴² Nick Nyland: *De praktiserende læger i Danmark 1800-1910. Træk af det historiske grundlag for almen medicin*, Odense 2000, s. 142-45.

⁴³ *Fædrelandet*, 30.9.1868.

⁴⁴ „Kvinde-Emancipationen“, *Østsjællandsk Avis*, 12.5.1862, *Svendborg Amtstidende*, 14.5.1862, og *Isefjordsposten*, 15.5.1862. *Følgeblad til Aarhus Stifts-Tidende*, 26.5.1862.

⁴⁵ „Lidt om nordamerikanske Forhold“, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 31.10.1869.

mark. Flere af de kvinder, der i 1870'erne argumenterede for kvindelige læger i Danmark, henviste også til de amerikanske erfaringer og Elizabeth Blackwells eksempel.⁴⁶

Det bedste eksempel er imidlertid det kortlivede *Familie-Tidende*, som Julie Trier udgav i 1871 som et af de første kvindeblade i Danmark.⁴⁷ I artikelsekserien „Kvindelige Læger i Amerika“ hed det, at Amerika „var forud for de andre Verdensdele deri, at man er istand til at indse, at det Køn, der særlig egner sig til Sygeplejere, bør have Ret til at tilegne sig og derefter gøre Brug af de aandelige Kundskaber, som en Læge maa være i Besiddelse af“. Det var Triers strategi at bruge USA som forbillede ved at dokumentere de kvindelige lægers evner og succes, ikke mindst den ellers lidet kendte Clemence Loziers, og bladet harcelerede over danske kvinders angivelige modstand mod kvindelige læger: „Man søger hellere Raad hos en Vand- eller Sukkerdoktor“, altså en hydro- eller homøopat, hed det i den omtalte artikelsekserie – der behændigt undlod at nævne, at Lozier selv var homøopat. To billeder fra „en anatomisk Læresal i New York“ viste dissekerende kvinder, alvorlige og selvsikre, men frem for alt feminine.⁴⁸

Opfattelsen af, at USA var „forud“, var i *Familie-Tidende* entydigt positivt tonet. For andre, som lægen C. Fibiger – i øvrigt en fætter til Mathilde – var de kvindelige læger en trussel, som risikerede at nå Danmark, „efterhaanden som Emancipationen bliver mere moderne“.⁴⁹ Det samme kunne udtrykkes mere neutralt, som det blev det i danske aviser et par år senere: De 500 „examinerede“ kvindelige læger i USA (samt enkelte sagførere og præster) var „et Varsel om, i hvilken Retning den kvindelige Selvstændighedstrang især vil gjøre sig gælden-

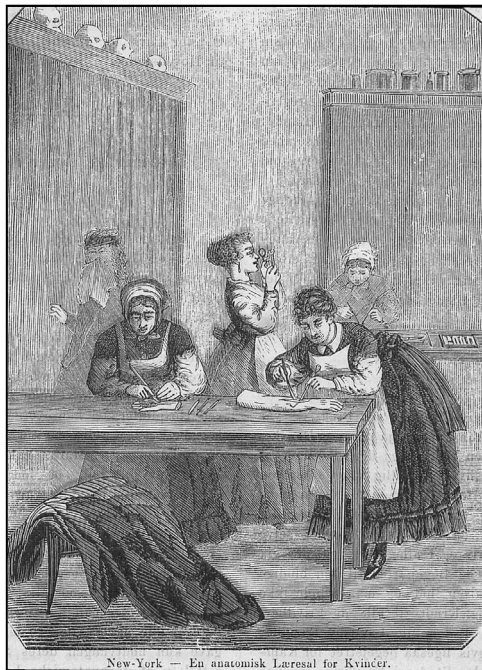
⁴⁶ Sofie Testkow: „Bør danske Kvinder kunne blive Læger?“ i *Blade fra danske Kvinder*, København 1872, s. 123-26. Pauline Worm: „Kvinden som Personlighed“, i *Blade fra danske Kvinder*, s. 33. Worm: „Kvindesagens fortid og fremtid“, s. 58-59. „Kvinden og Samfundet“ I, *Fædrelandet*, 16.2.1875.

⁴⁷ *Familie-Tidende* blev redigeret anonymt; Trier angives som redaktør efter Fr. Bajer: *Dansk Kvindesamfunds Stiftelsesår 1871*, København 1905, s. 22.

⁴⁸ „Kvindelige Læger i Amerika“, *Familie-Tidende*, nr. 2 og 3, 1871, s. 9-10, 12, 19-21 (citerer s. 9). „Dr. Henriette Hirschfeldt“, *Familie-Tidende*, nr. 7, 1871, s. 52. Jf. den meget grundige analyse af bladets brug af amerikanske læger, sygeplejersker og tandlæger i Ulla Thomsen: „Familie-Tidende. A portrayal of Danish women's rights in 1871“, ph.d.-afhandling, University of California, Berkeley, 2002, s. 93-124. Som Thomsen bemærker (s. 112-14), udgør de to omtalte illustrationer i virkeligheden udsnit af et og samme billede. For en analyse af et tilsvarende billede se også Warner: *Against the spirit of system*, s. 268. Om Loziers homøopatiske uddannelse og karriere se Anne Taylor Kirschmann: *A vital force. Women in American homeopathy*, New Brunswick og London 2004, s. 39, 58-62.

⁴⁹ C. Fibiger: „Endnu et par Ord om Qvaksalveri“, *Hospitals-Tidende*, årg. 11, nr. 14, 1.4.1868, s. 53.

Det var normalt de kvindelige lægers modstandere, som forestillede sig dem i maskuline rum såsom operations- eller dissektionsstuer. Dette billede fra „En anatomisk Læresal for Kvinder“ i New York, som Julie Trier bragte i Familie-Tidende i 1871, er en sjælden undtagelse. Det udfordrer forestillingen om, at kvindeligheden skulle tage skade af anatomiske studier, ved at afbilde de kvindelige medicinstuderende som alvorlige og feminine. Samme motiv – og i samme stil – findes i en række tegninger fra Medical College for Women i New York, som det amerikanske Frank Leslie's Illustrated Newspaper bragte året i forvejen. Denne skole var grundlagt af homøopaten Clemence Lozier, som var et af Triers forbilleder, hvilket sandsynliggør, at det faktisk er denne skoles dissektionsstue, som afbildes. Som motivet viser, handlede homøopati om andet end at dosere medicin i mikroskopiske doser. Tegningerne fra Frank Leslie's Illustrated Newspaper er velkendte, men i de fleste sammenhænge bruges de misforstået som illustrationer til Elizabeth Blackwell og Woman's Medical College of the New York Infirmary, grundlagt af hende og søsteren Emily i 1868 – fem år efter Loziers skole. Bemærk, at de to illustrationer på henholdsvis s. 12 (til højre) og 20 (til venstre) som påvist af Ulla Thomsen (foregående side fodnote 48), udgør ét, samlet billede, der blot er skåret over, hvilket ses bedst af rækken med præparater øverst på skabet i baggrunden. Familie-Tidende, nr. 1, s. 12, nr. 2, s. 20, april 1871. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

New-York — En anatomisk Læresal for Kvinder.

de, naar de hindrende Skranker engang blive ryddede tilside ogsaa i den gamle Verden“.⁵⁰ Også fra dette synspunkt blev den amerikanske udvikling relevant i en dansk sammenhæng. Andre, der som den nationalliberale forfatter og journalist Vilhelm Topsøe i rejsebogen *Fra Amerika* (1872) beundrede USA, men lagde afstand til kvindernes offentlige virksomhed, forsøgte at holde tingene adskilt: Hvad der muligvis fungerede i den nye verden, gjorde det ikke nødvendigvis i den

⁵⁰ *Aarhus Stifts-Tidende*, 26.3.1873 (gentaget i *Sorø Amts-Tidende*, 27.3.1873: „Udlandet“).

gamle. Topsøe berørte dog slet ikke spørgsmålet om kvindelige læger.⁵¹

Det var der imidlertid andre af Topsøes meningsfæller i kvindeemancipationsspørgsmålet, der gjorde på dette tidspunkt med henvisning til USA. I *Dansk Tidsskrift* blev emancipationsbestrebelse kaldt urimelige og bagvendte. *Berlingske Tidende* betegnede dem som sygelige forsøg på at gøre kvinder til mænd. Selv danske socialister, der ellers for manges vedkommende anerkendte emancipationstankens berettigelse, antydede, at den blev bragt i „Miskredit“ i USA. Kønnenes fulde ligestilling socialt og politisk ville ifølge *Fædrelandet* betyde en revolution, og her sagde alle fra, for den etablerede køns- og dermed sociale orden måtte ikke nedbrydes. Men selv når konteksten, som i de her nævnte eksempler, således var en uro over ustabiliteten i

⁵¹ Vilhelm Topsøe: *Fra Amerika*, København 1872. Steffen Elmer Jørgensen: „Ideal or counterimage? Aspects of the American cultural impact on Denmark 1776 to 1995“, i Poul Houe & Sven Hakon Rossel (red.): *Images of America in Scandinavia*, Amsterdam 1998, s. 57-58.

kønsordenen, blev kvindelige læger ikke opfattet som en trussel. *Fædrelandet* forstod de kvindelige læger – og også sagførere og professorer – i USA som et led i de samme generelle bestræbelser i den vestlige verden på at højne kvinders stilling, som havde givet sig udslag i den danske næringsfrihedslov. Avisen tog imidlertid i denne sammenhæng ikke klart stilling til spørgsmålet om kvindelige læger, der omvendt i de øvrige kilder blev nævnt som en oplagt vej til at løfte kvinders sociale stilling og i særdeleshed udvide deres erhvervsmuligheder. *Berlingske Tidende* kaldte dette den fornuftige side af kvindeemancipationen og frigjorde dermed begrebet fra de kønsoverskridende konnotationer.⁵² Kønsideologiens demografiske og erhvervsmæssige fundament var i opbrud, idet ikke alle kvinder kunne blive gift og derfor måtte søge uddannelse og erhverv.⁵³ Også derfor rykkede normerne sig: Ikke kun kvindelige lærere, men også læger blev acceptable. *Berlingske Tidende* gik endda skridtet videre og mente, at kvinders sociale stilling skulle udvides gennem en generel åbning af universitetet for kvinder. C. Fibigers samtidige afstandtagen fra den amerikanske kvindeemancipation og udtrykkeligt negative syn på kvindelige læger var en sjældenhed.⁵⁴

Negativt vinklede nyheder kom sjældent frem. *Ugeskrift for Læger* begyndte i 1870'erne at interessere sig for kvindelige læger i udlandet og bragte en historie om, hvordan en lægeskole i Philadelphia solgte eksamensbeviser, selv til „Kvinder, som ikke vidste, hvor Lægeskolen laa“. Historien bredte sig i den danske presse, men det var også første og eneste gang siden *Flyve-Postens* notits i 1852, at det blev antydnet, at kvindelige læger var ukvalificerede.⁵⁵

En anden kulørt notits berettede om noget så ukvindeligt som en duel mellem „[t]o kvindelige Studenter“ („[d]en ene mistede et Øje og

⁵² „Blandede Meddelelser. Kvindelige Læger i Nordamerika“, *Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst*, 1869, II, s. 78-80 (gentaget i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 22.8.1869: „Kvindelige Læger i Nordamerika“). „Kvinde-Emancipationsbestræbelserne i den gamle og den nye Verden“ I, IV, *Berlingske Tidende*, 24.11.1869, 10.1.1870. „Kvinden som Læge“, *Socialisten*, 17.7.1873. *Fædrelandet*, 27.4.1868.

⁵³ Possing: *Viljens styrke*, s. 173.

⁵⁴ Se dog også den angiveligt kvindelige skribent V.D.s indlæg „Om kvindens plads i samfundet“, *Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning*, 1874, II, s. 461-62.

⁵⁵ „Lægeforhold i Nordamerika“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. XV, nr. 1, 4.1.1873, s. 14-15 (først gentaget i *Fædrelandet*, 6.1.1873 under samme overskrift). Historien blev senere uddybet, men nu uden at kvinder blev nævnt: „Lægeforhold i Nordamerika“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. XVI, nr. 1, 5.7.1873, s. 12.

den anden en Del af Næsen“).⁵⁶ Dette var en af få omtaler af de langt færre kvindelige akademikere fra andre discipliner end lægevidenskab, hvor der savnedes pionerer, der som Elizabeth Blackwell opnåede verdensberømmelse. Arabella Mansfield fik en vis omtale i Danmark, da hun som den første kvinde (uden formel uddannelse) fik advokatbestalling i 1869, men de følgende års forgæves juridiske kampe for at åbne professionen for flere kvinder blev ikke omtalt i aviserne. Præsten Olympia Brown (ordineret 1863) og enkelte andre akademiske kvinder blev også undertiden fremhævet i Danmark, men hverken de eller Mansfield opnåede blot tilnærmelsesvis berømmelse. Først en artikel i *Horsens Avis* i 1874 om „De amerikanske Universiteter“ oplyste om antallet og dermed eksistensen af kvindelige studerende ved ikke bare læge-, men også præste- og retsskoler.⁵⁷ Andet kunne man ikke læse i danske medier om kvindelige akademikere uden for lægefaget i USA – når der ses bort fra kvindelige studerende ved de amerikanske colleges.

Et særtræk ved den højere undervisning i USA var nemlig de mere generalistprægede colleges såsom Oberlin (Ohio), der som det første gav fælles uddannelse til kvinder og mænd i alle fag helt tilbage fra grundlæggelsen i 1837, eller det første amerikanske kvindecollège, Vassar (New York), der blev grundlagt i 1861. Dem fik man i Danmark først ordentligt kendskab til i 1869. Året forinden var den franske pædagog Célestine Hippeau draget på studierejse til en række amerikanske colleges, og han blev en af de første til at berette udførligt om den højere amerikanske kvindeundervisning for et europæisk publikum.⁵⁸ Hans rejsebeskrivelser var formentlig grundlaget for *Illustreret Tidendes* omtale af „Kvindeundervisning i Amerika“ i sensommeren 1869,

⁵⁶ *Kjøbenhavns Amts Avis. Avertissementstidende for Lyngby, Gjentofte og Søllerød*, 20.6.1872.

⁵⁷ „En kvindelig Præst“, *Dags-Telegraphen*, 27.2.1866 (gentaget i en række aviser). *Fædrelandet*, 12.3.1866 (gentaget i en række aviser). *Fædrelandet*, 27.4.1868. „En kvindelig Professor“, *Flyve-Posten*, 26.3.1870. „Kvinde-Emancipationen i de forenede Stater“ VI, *Berlingske Tidende*, 18.8.1870. „Kvindens Emancipation“, *Viborg Stiftstidende*, 20.8.1870, og *Skanderborg Avis og Avertissementstidende*, 24.8.1870. „Kvindelige Læger i Amerika“, *Familie-Tidende*, nr. 3, 1871, s. 20. „Om Kvindens Ret til Selverhverv“, *Familie-Tidende*, nr. 8, 1871, s. 60. *Aarhus Stifts-Tidende*, 26.3.1873 (gentaget i *Sorø Amts-Tidende*, 27.3.1873: „Udlandet“). „De amerikanske Universiteter“, *Horsens Avis*, 1.6.1874. Amerikanske kvinders kamp for advokatbestalling analyseres i Mary Jane Mossman: *The first women lawyers. A comparative study of gender, law and the legal professions*, Oxford & Portland, Oregon 2006, s. 23-65 (om Mansfield s. 26, 41).

⁵⁸ James C. Albisetti: „American women’s colleges through European eyes, 1865-1914“, *History of education quarterly*, bd. 32, nr. 4, 1992, s. 442, 444.

og kort efter blev Hippeau oversat i en føljeton i *Fædrelandet*. Også *Berlingske Tidende* refererede udførligt fra Hippeaus entydigt positive skildringer af kvindeundervisningen. Vassar og andre colleges omtalte han som universiteter og løftede dermed både dem og de kvindelige studerende op på samme niveau som europæiske universiteter og deres studerende (hvad der bestemt ikke var givet, for andre europæiske iagttagere både før og senere opfattede snarere disse colleges som en del af det sekundære undervisningsvæsen): Staten New York havde med grundlæggelsen af Vassar college proklameret „Forstandens Lighed hos begge Kjøen“. I *Illustreret Tidende* blev pointen skærpet: Ved ingen universiteter fik mænd en bedre uddannelse end kvinderne ved Vassar. Hippeau lagde vægt på, at de unge amerikanske kvinder udmærkede sig i fag som græsk og matematik (der som nævnt ellers blev opfattet som uforståelige for kvinder). Allerede Frederika Bremer havde gjort opmærksom på noget tilsvarende, og hun imødegik samtidig frygten for, at sådanne fag skulle affeminisere de studerende kvinder, ved at beskrive en ældre kvinde, der moderligt manuducerede studerende i latin, græsk og matematik, mens hun samtidig pillede ærter og vuggede sit barnebarn. Samme frygt afviste Hippeau eksplicit i forhold til fællesuddannelsen: Den havde ikke givet nogen sædelige problemer ved Oberlin og havde hverken ført til maskulinisering af pigerne eller feminisering af drengene.⁵⁹

I receptionen af *Kvindernes Underkuelse*, der udkom senere i 1869, viste det sig, at Hippeau havde vakt en vis opsigt i Danmark. *Fædrelandets* føljeton blev læst „med Forundring, hist og her maaske med Rædsel eller Forargelse“ ifølge en positiv anmeldelse. En anden, ligeledes positiv anmelder så føljetonen som et vægtigt argument imod „den fortsatte Underkuelse af det andet Kjøen“. Signaturen „F.“ tog i den moderat konservative avis *Dags-Telegraphen*, Københavns dengang ubetinget største dagblad, senere (uden navns nævnelse) Hippeau til indtægt for at Mills ideer lod sig realisere.⁶⁰

I Danmark fremkom de eneste kritiske bemærkninger om kvinders collegeuddannelse gennem oversættelsen af den amerikanske læge Edward H. Clarkes bog *Sex in mind and education* (1873, da. ovs. 1874),

⁵⁹ „Kvindeundervisning i Amerika“, *Illustreret Tidende*, bd. 10, nr. 517, 22.8.1869, s. 406-7. „Kvindeundervisning i Amerika“, *Lolland-Falsters Stiftstidende*, 5.9.1869. Hippeau: „Kvindernes og de Frigivnes Opdragelse i Amerika“ I-IV, *Fædrelandet*, 5.-8.10.1869. *Berlingske Tidende*, „Kvinde-Emancipationen i de forenede Stater“ V-VI, 3.3.1870, 18.8.1870. Bremer: *Den nye Verden*, bd. 1, s. 261-62, 292. Albisetti: „American women's colleges“, s. 449-51.

⁶⁰ *Fyens Stiftstidende*, 21.12.1869. V-m: „Kvindens Underkuelse“, *Dagens Nyheder*, 23.2.1870. F.: „Af og til. (Om Kvinden og for Kvinden, men ogsaa for Mænd)“ IV, *Dags-Telegraphen*, 8.1.1871.

som beskrev en række eksempler på, at collegeuddannede amerikanske kvinder blev syge og sterile. Clarke var på linje med Hippeau, når han både afviste intellektuelle forskelle mellem mænd og kvinder, og at fællesundervisningen var moralsk nedbrydende, men måtte alligevel afvise kvinders uddannelse på biologisk grundlag: Emanciperede kvinder blev afkønnet, nu blot ikke forstået moralsk, men fysiologisk.⁶¹

Den danske udgivelse af Clarke skal ses som et led i debatten om kvinders adgang til universitetet.⁶² Denne debat trak i øvrigt stort set ikke på erfaringerne fra de amerikanske colleges, og hvad angår den manglende brug af de amerikanske kvindecollages, skyldtes det sikkert ikke mindst, at oprettelsen af kvindeuniversiteter aldrig for alvor blev diskuteret. Tilbage i 1863 havde forfatteren Anna Holst-Wildenradt ganske vist foreslået oprettelsen af et kvindeuniversitet, men der er ingen tegn på, at hun havde det dengang nyoprettede Vassar college som forbillede.⁶³ Derimod talte den unge socialist Augusta Jørgensen (1878 gift Pio) på et offentligt møde i efteråret 1872 for „Kolliegier til Kvindens Uddannelse efter amerikansk Mønster“,⁶⁴ men da *Fædrelandets* redaktør og medlem af Landstinget Carl Ploug i flere omgange foreslog og senere med Pauline Worm rent faktisk debatterede oprettelsen af et kvindeuniversitet, skete det igen uden henvisning til USA og på en måde, som klart viste, at den foreslåede institution for dem begge lå langt fra amerikanske kvindecollages, endsige fra universiteter i almindelig forstand.⁶⁵

⁶¹ Edvard H. Clarke: „Kjønnets Betydning i Opdragelsen“, *Hygieiniske Meddelelser*, bd. 8, hft. 3, 1874, s. 286-332.

⁶² Udgivelsen og receptionen analyseres i Pelle Oliver Larsen: „Bør kvinder være læger? Debatten om kvinders adgang til universitetet i Danmark, 1851-1875“, *Scandia. Tidsskrift for historisk forskning*, bd. 88, nr. 1, 2022, s. 19-20.

⁶³ [Anna Holst-Wildenradt]: *Emancipation og Kvindelighed eller Kvindens Stilling i det sociale Liv*, København 1863, s. 68.

⁶⁴ „Internationale“, *Folkets Avis*, 1.10.1872. Selvom dette referat er tendentiøst, svækker det ikke troværdigheden af citatet. Ifølge et mere neutralt referat talte Jørgensen blot for „Oprettelse af et Universitet for Kvinder“, se „Internationale“, *Dagbladet*, 1.10.1872 (gentaget i flere aviser). *Socialisten* refererede ikke fra mødet, fordi „man ikke havde vist os den Opmærksomhed at give os Lejlighed dertil“, se „Foredrag om Kvindesagen“, *Socialisten*, 2.10.1872.

⁶⁵ „Om den kvindelige Uddannelse her i Landet“, *Fædrelandet*, 26.11.1873. *Rigsdagstidende* 1874/75, *Landstingets Forhandlinger*, sp. 907-8. „Kvinden og Samfundet“ I-III, *Fædrelandet*, 16.-18.2.1875. Pauline Worm: „Kvindesagen som Folkesag“ I-V, *Jyllandsposten*, 24.7.1875, 28.7.1875, 31.7.1875, 6.8.1875, 12.8.1875. *Fædrelandet*, 19.8.1875. Pauline Worm: „Hr. Plougs Akademi“, *Jyllandsposten*, 9.9.1875.

Fællesundervisningen ved amerikanske colleges blev i endnu mindre grad inddraget i debatten. Holdningen afspejlede det samme syn på den amerikanske kvindeemancipation, som Vilhelm Topsøe lagde for dagen: Gengivelsen af Hippeaus rejseskildringer i borgerskabets medier (*Fædrelandet*, *Berlingske Tidende*, *Illustreret Tidende*) viser, at fællesundervisningen blev accepteret som en amerikansk succes, men i lighed med mønstret i andre europæiske lande førte dette ikke til en anbefaling af, at denne også indførtes i Danmark.⁶⁶ „F.“ var en undtagelse, for så vidt som han faktisk lagde op til, at den burde indføres i Danmark, men det er uklart, om han her også tænkte på universitetet.⁶⁷ Julie Trier henviste til fraværet af sædelige problemer ved Oberlin, samt at der ikke havde vist sig forskel på kvindernes og mændenes begavelse, men hun opfattede i øvrigt institutionen som en latin-skole og forholdt sig ikke til fællesundervisningens berettigelse i Danmark.⁶⁸

Fællesundervisningen ved Oberlin fik først en pendant ved de amerikanske universiteter omkring 1870. Blandt flere universiteter, der på denne tid blev åbnet for kvinder, var det klart vigtigste statsuniversitetet i Michigan. Planerne om åbningen af dette universitet for kvinder blev omtalt i danske aviser, og året efter berettede de om kvindernes gode eksamensresultater. At dette også var første gang, amerikanske kvinder fik mulighed for på fast basis at studere lægevidenskab ved et prominent universitet uden for Europa, eller at de kvindelige studerende ved det medicinske fakultet skulle undervises separat i visse fag, hørte man derimod ikke om.⁶⁹ Kvinder og mænds fælles lægevidenskabelige studier skulle senere blive en væsentlig problematik i Danmark. Michigan blev imidlertid ikke draget ind i denne debat. „En ældre Kvinde“, der i *Fædrelandet* skrev et af de sidste vægtige indlæg i debatten om kvinders adgang til universitetet, vendte derimod tilbage til spørgsmålet om Elizabeth Blackwells kvindelighed, der i Danmark blev rejst samtidig med hendes introduktion for offentligheden – her set i relation til hendes „medicinske Studier i Forening med unge

⁶⁶ James C. Albisetti: „European perceptions of American coeducation, 1865-1914: Ethnicity, religion and culture“, *Paedagogica historica. International journal of the history of education*, bd. 37, nr. 1, 2001, s. 129.

⁶⁷ F.: „Af og til“ IV, *Dags-Telegraf*, 8.1.1871.

⁶⁸ „Kvindelige Læger i Amerika“, *Familie-Tidende*, nr. 3, 1871, s. 20.

⁶⁹ Hippeau: „Kvindernes og de Frigivnes Opdragelse i Amerika“ II, *Fædrelandet*, 6.10.1869. „Kvinde-Emancipationen i de forenede Stater“ VI, *Berlingske Tidende*, 18.8.1870. „Kvindelige Studenter“, *Svendborg Amtstidende*, 19.8.1871 (gentaget i flere aviser). Ellen S. More: *Restoring the balance. Women physicians and the profession of medicine, 1850-1995*, Cambridge, Mass. & London 1999, s. 100. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 122, 140-41.

Mænd“: Trods dårlig opførsel fra mændenes side fastholdt Blackwell „sin kvindelige Værdighed“ og undgik „Tabet af Kvindelighed“.⁷⁰

På denne tid forekom nyere europæiske erfaringer med fællesstudier, særlig i Zürich, imidlertid mere relevante.

Kvindelige akademikere i Europa

I løbet af 1860'erne begyndte kvinder også at søge adgang til europæiske universiteter. Første gang danske aviser berettede herom, var i 1862 da Universitetet i Edinburgh blev bragt „i ikke ringe Forlegenhed“ efter en ansøgning fra englænderen Elizabeth Garrett (senere Garrett Anderson). Ansøgningen blev afvist, og forløbet blev grundigt behandlet i især *Berlingske Tidende*.⁷¹ Et par år senere viste det sig imidlertid, at der allerede længe havde været en britisk kvindelig læge: Efter militærkirurgen James Barrys død i 1865 blev det opdaget, at han var en kvinde. Opdagelsen skabte sensation i det britiske imperium, og også danske aviser bragte nyheden om den dygtige læge og officer, der endog havde duelleret.⁷² På samme tid oplystes det, at en russisk kvinde, K- (Varvara Kasjevarova), havde fået tilladelse til at studere medicin med henblik på at praktisere blandt kosakkerne og havde bestået første del af eksamen med bedre resultat end de fleste mænd.⁷³ Kort efter ankom de første russiske kvinder til universitetet i Zürich, men derom hørte man i Danmark først flere år senere. Opmærksomheden rettede sig i første omgang mod debatten i nabolandet Sverige.

På den svenske Rigsdag 1865/66 foreslog Carl Johan Svensén (bondestanden) at give kvinder adgang til at tage studentereksamen, studere og virke som læger. Stænderne anbefalede forslaget på baggrund af økonomiudvalgets indstilling, hvorefter Sundhedskollegiet, univer-

⁷⁰ „Kvinden og Samfundet“ I, *Fædrelandet*, 16.2.1875.

⁷¹ „Et vanskeligt Spørgsmaal“ og „Dammers Adgang til at høre Universitetsforelæsninger“, *Berlingske Tidende*, 10.11.1862, 21.11.1862 (sidstnævnte gentaget i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 24.11.1862, under samme overskrift). „En kvindelig Mediciner“, *Horsens Avis*, 14.11.1862 (gentaget i enkelte aviser). Om Garretts bestræbelser på at opnå en medicinsk uddannelse i Storbritannien se E. Moberly Bell: *Storming the citadel. The rise of the woman doctor*, London 1953, s. 46-61 (om Edinburgh s. 60).

⁷² „En sælsom Opdagelse“, *Flyve-Posten*, 5.9.1865 (gentaget i en række aviser). „En engelsk Stabslæge“, *Berlingske Tidende*, 20.3.1866 (gentaget i en række aviser). Der findes en omfattende litteratur om Barry; en nyere biografi er Michael du Preez & Jeremy Dronfield: *Dr James Barry. A woman ahead of her time*, London 2016.

⁷³ *Fædrelandet*, 19.8.1865. *Dagbladet*, 31.8.1865. Kasjevarova fik i virkeligheden tilladelse til at studere mhp. at praktisere blandt muslimske befolkningsgrupper, se Jeanette E. Tuve: *The first Russian women physicians*, Newtonville, Mass. 1984, s. 47-49.

siteterne og Karolinska Institutet blev hørt. Kongen besluttede derpå at begrænse forslaget til kvinders ret til at studere og praktisere medicin, og efter endnu en kort høringsrunde blev dette vedtaget i 1870. I 1873 fik kvinder, med enkelte undtagelser, samme ret som mænd til at studere og aflægge eksamen ved universiteterne.⁷⁴

Forløbet kunne følges tæt i de danske aviser. Centrale passager i Svenséns forslag samt argumentationen fra økonomiudvalget og forskellige fakulteter blev refereret og citeret, herunder de medicinske fakulteters anbefaling. Den kongelige resolution fra 1870, der gav kvinder adgang til at studere medicin, blev omtalt i såvel de fleste aviser som *Ugeskrift for Læger*, og det samme gjaldt et universitetsforberedende kursus for kvinder og de første kvindelige studenter og universitetsstuderende i årene 1871-74.⁷⁵ Omtalen var hele vejen igennem nøgtern og uden stillingtagen. Læserne måtte gå til vittighedsbladet *Janus*, hvis de ønskede en holdningstilkendegivelse: Tidligt i forløbet blev der udgivet en tegning af kvinder iklædt kjoler og medbringende børn på vej ind på universitetet ledsaget af teksten „*Damerne storme paa Trappen og skrige / Herrer vi ere i Aandernes Rige!*”⁷⁶ Citatet fra

⁷⁴ Det bedste overblik over dette forløb gives i Jörgen Weibull: *Lunds universitets historia*, bd. IV, 1868-1968, Lund 1968, s. 69-88. Weibull behandler dog ikke Sundhedskollegiets og Karolinska Institutets hørings svar; især førstnævnte analyseres i Nilsson: *Det heta könet*, s. 49-57. Rigsdagsdebatten 1865-66 analyseres også i Tord Rönholm: *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden*, Umeå 1999, s. 67-76. Se også Carl Frångsmyr: *Uppsala universitet 1852-1916*, Uppsala 2010, s. 161-63.

⁷⁵ Nogle eksempler (i næsten alle tilfælde gælder at artiklerne blev gengivet i en lang række aviser): „Sverig og Norge“, *Fædrelandet*, 27.1.1866. „Udlandet“, *Berlingske Tidende*, 30.1.1866. „Sverrig og Norge“, *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 18.4.1866. „Kvindens Emancipation“, *Dagbladet*, 30.7.1867. „Blandinger“, *Berlingske Tidende*, 12.12.1867. „Om Udvidelsen af Qvindens borgerlige Rettigheder“, *Flyve-Posten*, 9.1.1868. „Kvindelige Studerende“, *Dags-Telegraf*, 15.6.1868. „Kvinder som Læger“, *Bornholms Tidende*, 20.5.1869. „Medicinsk undervisning for kvinder“, *Folkets Avis*, 4.11.1869. „Kvindens Adgang til at studere Medicin“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. IX, nr. 16, 26.3.1870, s. 247 (først gentaget i *Dags-Telegraf*, 27.3.1870 under samme overskrift). „Kvindelige Læger i Sverige“, *Dagbladet*, 20.6.1870. „Kvindens Emancipation“, *Dags-Telegraf*, 27.6.1870. „Kvindens Emancipation“, *Folkets Avis*, 20.5.1871. „Kvindelig Student“, *Slagelse-Posten*, 14.12.1871. „Et og Andet“, *Dags-Telegraf*, 12.12.1872. „Fra Sverige“, *Dagbladet*, 8.2.1873. „Kvinden som Læge“, *Socialisten*, 17.7.1873. „Til Kvindens Emancipation“, *Svendborg Avis*, 1.12.1873. „Kvindelig Student“, *Folkets Avis*, 22.12.1873. „En kvindelig Student“, *Folkets Avis*, 16.2.1874. „Fra Sverige“, *Dagbladet*, 13.3.1874. „Kvindelige Studenter“, *Social-Demokraten*, 30.10.1874.

⁷⁶ *Janus*, 5.4.1868. Tegningen indeholdt ingen direkte reference til Sverige, men i 1868 kunne den næppe referere til andet.

Chr. Winthers klassiske studentervise understregede, at kvindelige studerende ved universitetet ville træde ind i mandens rum.

Der blev lagt mærke til udviklingen i nabolandet, og danske fortalere for kvindelige læger henviste ofte til Sverige. Sofie Testkow var i den vigtige artikel „Bør danske Kvinder kunne blive Læger?“ (1872) dog en af få, som ligefrem tog udgangspunkt i de svenske reformer.⁷⁷ Når disse ikke kom til at spille den helt store rolle i debatten, skyldtes det sikkert, at der ikke var mange erfaringer med kvindelige studerende. Først i 1872 blev en kvinde immatrikuleret i Uppsala.⁷⁸

Anderledes kom det til at forholde sig med kvinderne ved universitetet i Zürich, og det hang sammen med udviklingen i Rusland. Under de liberale reformer i begyndelsen af Alexander 2.s regeringstid begyndte russiske kvinder at følge universiteternes forelæsninger og uformelt tage eksamen. Mens spørgsmålet om, hvorvidt kvinder skulle kunne immatrikuleres, blev overvejet, fik en større gruppe kvinder også adgang til forelæsningerne ved Det Medicinsk-Kirurgiske Akademi. Efter et studenteroprør i begyndelsen af 1860'erne blev alle kvinder imidlertid smidt ud af både universiteterne og akademiet – med undtagelse af den førnævnte Kasjevarova. En anden af kvinderne, Nadezjda Suslova, drog i 1865 til Zürich, hvor en af hendes landskvinder allerede fulgte forelæsninger, for at færdiggøre sin uddannelse. Suslova fik i 1867 tilladelse til at tage eksamen, da hun med tilbagevirkende kraft blev immatrikuleret fra 1865, og dermed skabtes præcedens for at optage kvinder. Hun tog eksamen og forsvarede i slutningen af 1867 sin disputats. Dette var den spæde start på kvindernes akademiske studier i Zürich – og resten af Europa.⁷⁹

Nyheden om Suslovas succes spredte sig hurtigt og nåede også Danmark. En håndfuld pionerer drog til Zürich og påbegyndte lægevidenskabelige studier, og også de blev alle siden nævnt i den danske presse (i enkelte tilfælde dog anonymiseret): amerikaneren Susan Dimock, englænderne Louisa Atkins og Frances Elizabeth Morgan (senere Hoggan), skotten Eliza Walker (Dunbar), russeren Maria Bokova samt schweizeren Marie (Heim-)Vögtlin. Det blev bemærket, at kvinderne

⁷⁷ Testkow: „Bør danske Kvinder kunne blive Læger?“, s. 113-14. Et andet eksempel er „Kvinden som Læge“, *Socialisten*, 17.7.1873.

⁷⁸ Frängsmyr: *Uppsala universitet*, s. 162.

⁷⁹ J.M. Meijer: *Knowledge and revolution. The Russian colony in Zuerich (1870-1873). A contribution to the study of Russian populism*, Assen 1955, s. 24-25. Tuve: *First Russian women physicians*, s. 15-21. Ann Hibner Koblitz: „Science, women and the Russian intelligentsia. The generation of the 1860s“, *Isis*, bd. 79, nr. 2, 1988, s. 211-16. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 32-37, 84-86. R.D. Anderson: *European universities from the Enlightenment to 1914*, Oxford 2004, s. 270.

fik gode karakterer og doktorgrader, samt at de „med Held“ var „gaaet videre ad den praktiske Vej“, som den franske journalist Charles Buloz skrev i den grundigste avisartikel om „De kvindelige Studenter i Zürich“, trykt i *Fædrelandet* i sommeren 1872; eksempelvis vakte det opmærksomhed, at Atkins foran to mandlige konkurrenter blev ansat som læge ved kvindehospitalet i Birmingham.⁸⁰

Da Vögtlin som den sidste af pionererne tog eksamen i 1873, var mange andre kvinder begyndt at studere. Allerede i 1869 oplyste danske aviser, at en del kvinder var indskrevet ved det medicinske fakultet i Zürich. De følgende år kunne man i en række notitser følge, hvordan flere og flere kvinder studerede ved universitetet i Zürich, i forårssemestret 1873 over 100, heraf størstedelen ved det medicinske fakultet, men også en del i det filosofiske (der indbefattede de naturvidenskabelige discipliner).⁸¹ Fagligt havde kvinderne vist sig „fuldstændig jævnbyrdige med de unge Mænd“, forlød det, og det var ifølge Buloz nu også dokumenteret at lægegerningen lå inden for „Kvindens Evner“.⁸²

⁸⁰ Meijer: *Knowledge and revolution*, s. 25. Tuve: *First Russian women physicians*, s. 21. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 37-44. „Et Fruentimmer som Læge“, *Folkets Avis*, 10.9.1867 (gentaget i *Nykjøbing Avis*, 12.9.1867). „En kvindelig Dr. med.“, *Berlingske Tidende*, 2.1.1868 (gentaget i *Aarhus Stifts-Tidende*, 4.1.1868: „Blandinger“). „Højere Undervisning og Folkeskoler“, *Folketidende for Midt-sjælland*, 14.12.1871. „Kvindelige Studenter“, *Viborg Stiftstidende*, 6.1.1872 (gentaget i en række aviser). *Kjøbenhavns Amts Avis*, 23.6.1872 (gentaget i *Skanderborg Avis* og *Avertissements-tidende*, 13.7.1872). „Kvindelig Læge“, *Fædrelandet*, 31.7.1872. C. Buloz: „De kvindelige Studenter i Zürich“, *Fædrelandet*, 17.8.1872 (gentaget i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 1.9.1872: „Om de kvindelige Studenter i Zürich“). „Agitationen for Kvindens Frigjørelse“ V, *Fædrelandet*, 6.12.1872. „Kvindelige *doctores medicinæ*“, *Dagens Nyheder*, 5.5.1873. „Universitetet i Zürich“, *Jyllandsposten*, 22.6.1873. „[E]n Dame“: „Nogle Betragtninger over kjøbenhavnske Forhold“ 5, *Morgenbladet*, 13.12.1873. Om Atkins' ansættelse se Judith Lockhart: „Women, health and hospitals in Birmingham‘: The Birmingham and Midland Hospital for Women, 1871 – 1948“, ph.d.-afhandling, University of Warwick, 2008, s. 68-70.

⁸¹ „Kvindelige Læger“, *Dags-Telegraphen*, 16.7.1869. *Folkets Avis* 9.5.1870. *Sjællands-Posten*, 30.12.1871. „Kvindelige Studenter“, *Viborg Stiftstidende*, 6.1.1872. „De kvindelige Studerende“, *Kjøge og Omegns Dagblad*, 6.1.1872. „Kvindelige Studenter“, *Jyllandsposten*, 30.7.1872. „Kvindelige Studenter“, *Socialisten*, 30.7.1872. „Kvindelige Studenter“, *Socialisten*, 5.11.1872. „Agitationen for Kvindens Frigjørelse“ V, *Fædrelandet*, 6.12.1872. „Blanding“, *Kjøbenhavns Amts Avis*, 8.6.1873. „Universitetet i Zürich“, *Jyllandsposten*, 22.6.1873. I næsten alle tilfælde blev nyhederne gentaget i flere aviser. – I forårssemestret 1873 var det officielle antal kvindelige studerende 104 if. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 46.

⁸² „Kvindelige Studenter“, *Jyllandsposten*, 30.7.1872 (gentaget i flere aviser). Buloz: „De kvindelige Studenter i Zürich“, *Fædrelandet*, 17.8.1872 (gentaget, jf. note 80).

På denne baggrund kan det ikke overraske, at erfaringerne fra Zürich i Danmark såvel som i England og Tyskland i første omgang blev brugt som argument for kvindelige læger. Sofie Testkow lagde vægt på ligheden i evner og de kvindelige studerendes angiveligt større flid og fremhævede Atkins' ansættelse i Birmingham. I Folketinget brugte venstrepolitiker og kvindesagsforkæmperen Fr. Bajer statistiske oplysninger fra Zürich, da han under forhandlingerne om den første fabrikslov, der fra 1873 regulerede børne- og ungearbejdet og stillede krav om, at en læge skulle bekræfte at barnets helbredstilstand tillod det pågældende arbejde, slog til lyd for, at undersøgelsen af unge kvinder skulle foretages af en læge af deres eget køn.⁸³

Der var imidlertid også nyheder, der tegnede et billede i mørkere toner. Langt størstedelen af de kvindelige studerende var udlændinge (der ikke behøvede en studentereksamen for at få adgang), først og fremmest en stor majoritet af russere. Nyheden om de første schweiziske protester rettet mod de russiske kvinder nåede hurtigt til Danmark. I en kort notits i slutningen af 1871 kunne man læse, at de udenlandske kvindelige studerende havde „givet Anledning til saadanne Skandaler, at Øvrigheden har maattet lægge sig imellem“.⁸⁴ Kort efter kunne man om de russiske studerende læse, at de

skulde være meget emanciperede Fruentimmer, der f. Ex. før Forelæsningsernes Begyndelse fylde Høresalene med Tobaksrøg, saa at Professorerne faae Anfald af Hoste, trænge sig saaledes frem, at Studenterne, navnlig ved de medicinske Forelæsninger, intet kunne see, og ligeledes i andre Henseender opføre sig meget ugenert. Dette Forhold har vakt Anstød.⁸⁵

Den velkendte karikatur af „emanciperede Fruentimmer“, der røg cigaretter og brød med normerne for kvinders tilbageholdenhed, fik i tilfældet Zürich også en politisk dimension. Det fremgår af en i øvrigt overvejende positiv udtalelse om de kvindelige studerende, som *Jyllandsposten* året efter gengav efter „et tydsk Blad“, og som sluttede med at konstatere at deres overvejende russiske baggrund var uheldig:

⁸³ Sophia Jex-Blake: „Medicine as a profession for women“, i Josephine Butler (red.): *Woman's work and woman's culture*, London 1869, s. 115-16. Patricia M. Mazón: *Gender and the modern research university. The admission of women to German higher education, 1865-1914*, Stanford 2003, s. 60, 92, 95. Testkow: „Bør danske Kvinder kunne blive Læger?“, s. 123-24. *Rigsdagstidende* 1872/73, *Folketingets Forhandlinger*, sp. 3861.

⁸⁴ Meijer: *Knowledge and revolution*, s. 57-58. *Sjællands-Posten*, 30.12.1871.

⁸⁵ „De kvindelige Studerende“, *Kjøge og Omegns Dagblad*, 6.1.1872 (gentaget i flere aviser).

De fantastiske og sværmeriske Ideer hos den russiske Ungdom have ogsaa smittet nogle af disse Kvinder, og man tæller derfor iblandt dem flere „Nihilistinder“, som sværme for den fri Kjærlighed og desl. Et forbavsende stort Antal af de russiske Studerende ere fraskilte Koner.⁸⁶

Påstandene var ikke urimelige. Mange af de russiske kvinder var nihilister og gjorde oprør mod kønsnormerne ved at ryge offentligt og lade sig se sammen med mænd. Man kunne fortsætte: De gik i det hele taget omkring uden chaperoner, klippede håret kort og bar blåtonede briller efter tidens mode i revolutionære kredse.⁸⁷ Men sådan fortsatte de danske aviser ikke. På et tidspunkt, da det borgerlige samfund var optaget af truslen fra materialismen (socialismen, Georg Brandes' radikalisme) og dens tilsvarende oprør mod religionen og ægteskabet – og dermed kønsordenen – er fraværet af mere eksplicit kritik af de kvindelige studerende mere påfaldende end eksistensen af ganske få negativt vinklede artikler om de kvindelige russiske studerende i Zürich.

Forholdene i Zürich foruroligede også den russiske regering, der i sommeren 1873 forbød kvinder at fortsætte deres studier og lukkede adgangen til offentlig ansættelse i Rusland for alle, der ikke senest ved årsskiftet forlod byen: De russiske kvinder var kommet under indflydelse af revolutionære eksilrussere og bedrev nu forbryderisk, politisk agitation frem for videnskabelige studier, hævdede den russiske regering. „Andre lade sig bedaare af de communistiske Theorier om den frie Kjærlighed og forglemme under et fingeret Ægteskabs Ægide alle Sædelighedens og den kvindelige Kydskheds Grundprinciper“, hed det i *Berlingske Tidendes* oversættelse af dekretet. I oversættelsen var en central sætning imidlertid gledet ud: De russiske kvinder i Zürich blev anklaget for at studere lægevidenskab med henblik på at uddanne sig til abortlæger. Denne anklage blev aldrig nævnt i den danske dækning eller debat om kvinders adgang til akademiske studier. „Et saadant moralsk Fald“, hed det videre i oversættelsen – men altså uden at det for danske læsere stod klart, hvilket moralsk fald der var tale om – havde

tildraget sig Regjeringens alvorligste Opmærksomhed. Man maa ikke glemme, at disse Piger engang vende tilbage til Rusland og blive Koner, Mødre og Opdragerinder, og man kan ikke undlade

⁸⁶ „De studerende Kvinder i Zürich“, *Jyllandsposten*, 1.2.1873.

⁸⁷ Meijer: *Knowledge and revolution*, s. 58-60.

at dvæle ved det oprørende Spørgsmaal: Af hvilken Beskaffenhed vil den Generation blive, som disse Kvinder opdrage?⁸⁸

Gennem mange og lange referater og gengivelser af dekretet blev den bredere danske offentlighed endelig bekendt med de politiske beskyldninger mod de kvindelige russiske studerende.⁸⁹ Anklagerne kan ikke være gået mange avislæseres næse forbi, skønt ingen danske aviser kommenterede dem. Da både universitetet og pressen i Zürich protesterede mod anklagerne, blev også dette forsvar gengivet, men fik slet ikke samme bevågenhed.⁹⁰

Dekretet stemplede i årtier de tyske kvinder, som kæmpede for adgang til hjemlandets universiteter, som politisk og seksuelt radikale.⁹¹ Det medvirkede til, at tyske universiteter først fra århundredskiftet begyndte at give kvinder adgang (selvom nogle kvinder i 1860'erne og 1870'erne studerede uden at tage eksamen, og enkelte udenlandske kvinder fik lov til at tage doktorgraden i Leipzig i 1873-74).⁹² Også i Norge blev erfaringerne fra Zürich brugt som argument mod kvindelige studerende, da spørgsmålet blev behandlet i 1881-82.⁹³ En tilsvarende effekt udeblev umiddelbart i Danmark. Det Lægevidenskabelige Fakultet afviste således relevansen af eventuelt negative erfaringer fra „Lægskoler, hvortil Adgangen ikke ... er knyttet uadskilleligt til forberedende Prøver“, en argumentation der både skal ses i sammenhæng med, at pressen havde fremhævet det som et problem med netop „Russerinderne“, at de kom uden „tilbørlige Forkundskaber“, og

⁸⁸ *Berlingske Tidende*, 11.6.1873 (bl.a. gentaget i *Thisted Amtsavis*, 13.6.1873: „Udlandet“). Meijer citerer lange passager fra dekretet, herunder om abortlæger: *Knowledge and revolution*, s. 140-42. Om Bakunin og andre revolutionære i Zürich se samme værk.

⁸⁹ Første omtale i *Dannevirke*, 7.6.1873 (gentaget i en række aviser). Andre versioner findes i *Aarhus Stifts-Tidende*, 9.6.1873 („Udlandet“) og *Fyens Stifts-tidende*, 10.6.1873. Se desuden henvisningen til dekretets oversættelse i den i foregående note anførte avisartikel.

⁹⁰ Meijer: *Knowledge and revolution*, s. 144-45. *Dagens Nyheder*, 20.6.1873.

⁹¹ James C. Albisetti: „The fight for female physicians in imperial Germany“, *Central European history*, bd. 15, nr. 2, 1982, s. 102. James C. Albisetti: *Schooling German girls and women. Secondary and higher education in the nineteenth century*, Princeton, New Jersey 1988, s. 128, 197-99, 202. Bonner: *To the ends of the earth*, s. 101-2. Mazón: *Gender and the modern research university*, s. 60-62, 94-95.

⁹² Albisetti: *Schooling German girls and women*, s. 122-23. Russiske Anna Jevreinovas juridiske doktorgrad blev omtalt i *Folkets Avis*, 15.3.1873: „Kvindelige Jurister og Læger“ (gentaget i flere aviser).

⁹³ Cecilie Arentz-Hansen, „Kvinder med begavelse for lægevirksomhed“. *Norges første kvinnelige leger og tiden de virket i*, Oslo 2018, s. 20.

at studentereksamen ikke alene var en kundskabs-, men også en modenhedsprøve.⁹⁴ Det var kun præsten Thomas Rørdam, som eksplicit henviste til de schweiziske erfaringer som et moralsk skrækeksempel (endda tilsyneladende uden kendskab til zarens dekret), men *Fædrelandets* redaktør havde også disse i tankerne, da han skrev om fællestudiets farer for „altfor emanciperede Kvinder“: Det ville være de forkerte kvinder, der begyndte at studere, og „Exempler herpaa skulle jo heller ikke mangle paa de Steder, hvor kvindelige Studerende fortrinsvis have samlet sig“.⁹⁵ Rørdam fik svar på tiltale af nationaløkonomen Aleksis Petersen, der henviste til en artikel af fagfællen og Zürich-professoren Victor Böhmert, som han netop havde ladet trykke i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*. Böhmert indrømmede faktisk problemerne med mange af de russiske studerende, men afviste klart, at der havde været moralske problemer forbundet med kvinders og mænds fællestudium. Han citerede således en af sine medicinske kolleger for, at de medicinstuderende kvinder havde „vist, at det er muligt for Kvinden at hellige sig Lægens Virksomhed uden at fornægte den kvindelige Karakter“, og imødegik eksplicit frygten for, at kvindelige akademikere ville overskride kønnets grænser.⁹⁶

I aviser og *Ugeskrift for Læger* kunne man siden følge de russiske studerende videre til fortsatte studier i Bern og Paris samt forsøg på at komme ind ved tyske universiteter,⁹⁷ og i forbindelse med Internationales kongres i Genève i efteråret 1873 blev det bemærket, at et par

⁹⁴ *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, <https://www.sa.dk/wp-content/uploads/2015/08/Nielsine-Nielsen-bilag-kvinders-adgang-til-universitetet-ministeriet-kirke-undervisningsvaesen-3-kontor-1874-original.pdf>, s. 7 (1.10.2020). „Kvindelige Studenter“, *Jyllandsposten*, 30.7.1872 (gentaget i flere aviser). Om studentereksamen som en modenhedsprøve se Pelle Oliver Larsen: „Universitetets køn. Kønsnormer og kvinders karrieremuligheder ved Københavns Universitets filosofiske fakultet, 1875-1925“, *Historisk Tidsskrift*, bd. 112, hft. 2, 2012, s. 435-36.

⁹⁵ Rørdam: „Om Kvinders Uddannelse til Læger“, *Fædrelandet*, 30.12.1874. „Kvinden og Samfundet“ I, *Fædrelandet*, 16.2.1875.

⁹⁶ Alexis Petersen: Læserbrev i *Fædrelandet*, 31.12.1874. V. Böhmert: „Zürich-Universitetets Erfaringer med Hensyn til Kvindernes Studium“, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1. r. IV, 1874, s. 370-82, citerer s. 378, 381.

⁹⁷ „Udlandet“, *Aarhus Stifts-Tidende*, 17.6.1873 (gentaget i *Thisted Amtsavis*, 18.6.1873). *Aarhus Stifts-Tidende*, 1.8.1873. „Lægerne i Rusland“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. XVII, nr. 5, 17.1.1874, s. 70-71; herefter optaget i en række aviser, først *Jyllandsposten*, 20.1.1874. „Kvindelige Læger“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. XVII, nr. 14, 14.3.1874, s. 222-23; herefter optaget i flere aviser, først *Dagens Nyheder*, 15.3.1874. Om de tyske universiteters afvisning af de russiske kvinder se Albisetti: *Schooling German girls and women*, s. 128.

af de kvindelige deltagere var tidligere studerende i Zürich.⁹⁸ De første kvinder havde fået adgang til universiteterne i Paris i 1868 og Bern i 1871, men det satte sig ellers næsten ingen spor i den danske presse, hvor kun englænderen Elizabeth Garretts parisiske eksamen og doktorgrad i 1870 var blevet bemærket. Da de russiske kvinder kom til Bern, holdt nationaløkonomen Hans von Scheel imidlertid en rektortale, der bød kvinderne velkommen og argumenterede for, at tiden nødvendiggjorde kvinders højere uddannelse. Talen blev bemærket i *Dagens Nyheder*, og da *Nationaløkonomisk Tidsskrift* gengav den i sommeren 1874, refererede *Berlingske Tidende* udførligt indholdet og medgav, at „en Udvidelse af Kvindens, navnlig Middelstandens Virksomhedsomraade, er nødvendig; Kvindens Universitetsstudium er en af Nutidens berettigede Fordringer, og Kvindens Adgang til vore Universiteter lader sig ikke afvise“. I praksis så avisskribenten dog store vanskeligheder, ikke fordi der var noget at udsætte på universitetsstudiet som sådan, men fordi den logiske konsekvens ifølge Scheel ville være kvinders adgang til embeder og stemmeret.⁹⁹ Dermed fulgte skribenten den samme linje, som avisen havde lagt i kommentarerne om kvindeemancipationen i USA.

Der var også russiske kvinder, som vendte hjem. Nogle af dem fik lov til at følge det fireårige kursus for „lærde jordemødre“, der på prøvebasis var startet ved Det Medicinsk-Kirurgiske Akademi i Skt. Petersborg i efteråret 1872. Kvinderne var afskåret fra de mandlige studerende, men fulgte næsten de samme kurser med særlig vægt på børne- og kvindesygdomme samt fødselsvidenskab. Danske aviser rapporterede om kursernes oprettelse og kvindernes gode eksamensresultater, og i Folketinget kunne Bajer retorisk bruge de russiske erfaringer: Når kvindelige læger var på vej selv i det tilbagesående Rusland, stod „vi overordentlig langt tilbage her i Danmark“.¹⁰⁰ De danske aviser fulgte

⁹⁸ *Folkets Avis*, 21.9.1873. „Internationales Kongres. (Af Breve fra Genf.)“ IV, *Socialisten*, 21.9.1873.

⁹⁹ „Fra Paris“, *Dags-Telegraphen*, 15.7.1870. „Kvindelige Læger“, *Dagens Nyheder*, 15.3.1874. H. v. Scheel: „Kvinderne og Universitetet“, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 1. r. III, 1874, s. 436-49. „Literatur“, *Berlingske Tidende*, 5.8.1874. Om kvinderne i Paris og Bern (herunder Garrets doktordisputats og Scheels tale) se Bonner: *To the ends of the earth*, s. 1-2, 48-54, 63-66.

¹⁰⁰ Tuve: *First Russian women physicians*, s. 60-62. Bonner: *To the ends of the earth*, 89-91. „Kvindelige Studenter“, *Socialisten*, 26.9.1872. „Kvindelige Studenter i Petersborg“, *Folkets Avis*, 13.7.1873. „Kvindens Emancipation“, *Folkets Avis*, 14.11.1873 (gentaget i flere aviser). „Skolen for kvindelige Læger i Petersborg“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. 16, nr. 30, 27.12.1873, s. 478 (gentaget i en række aviser, først *Folkets Avis*, 29.12.1873: „Kvinden som Læge“). „Kvindelige Studerende i Rusland“, *Dagbladet*, 8.1.1875 (gentaget i en række aviser). *Rigsdagstidende 1872/73*, *Folketingets Forhandlinger*, sp. 3861.

også interesseret med, da lægerne i den nordvestlige del af det russiske imperium, nemlig i Finland, på lægemødet i maj 1873 erklærede, at uddannelsen af kvindelige læger ville være til gavn for landets sundhedsvæsen.¹⁰¹ Det havde ligeledes vakt opmærksomhed i Danmark, da Marie Tschetschulin i 1870, under de mandlige studenters hyldest, som den første kvinde blev immatrikuleret ved universitetet i Helsinki.¹⁰²

Ved siden af Zürich er kampene i Edinburgh fra 1869 til 1873 i dag det bedst kendte eksempel på kvinders forsøg på at komme ind ved universiteterne. Det er også blevet kaldt „the most ... widely reported event in women's educational history in the nineteenth century“.¹⁰³ I Danmark var omtalen mere sporadisk.

Historien begyndte, da Sophia Jex-Blake i 1869 søgte at blive immatrikuleret som medicinstuderende i Edinburgh.¹⁰⁴ Universitetet ønskede ikke at træffe særlige foranstaltninger for en enkelt kvindes skyld, men snart fik hun følge af andre kvinder. Da de i sommeren fik universitetets tilladelse til at lade sig indskrive, dog således at de skulle undervises i særskilte klasser, var det første gang, den danske offentlighed hørte om sagen, og afgørelsen blev kort omtalt i de fleste aviser og senere i *Ugeskrift for Læger*.¹⁰⁵

Herefter blev sagen ikke omtalt før sommeren 1872. I mellemtiden var der opstået flere alvorlige konflikter. Den største konfrontation kom i efteråret 1870. Kvinderne blev nægtet adgang til universitetshospitalet, da deres kliniske uddannelse skulle begynde, og det fik de

¹⁰¹ Den grundigste omtale af det finske lægemøde blev givet i „Kvinden som Læge“, *Socialisten*, 17.7.1873, men mange andre aviser omtalte det kortfattet, først *Dagbladet*, 2.7.1873: „Fra Sverige“. Om lægemødet se Elianne Riska: *Medical careers and feminine agendas. American, Scandinavian and Russian women physicians*, New York 2001, s. 62-63.

¹⁰² „Kvindelige Studenter“, *Dags-Telegraf*, 30.5.1870 (gentaget i flere aviser). Om Tschetschulins immatrikulation se Helena Westermarck: *Finlands första kvinnliga läkare. Rosina Heikel*, Helsinki 1930, s. 91-92.

¹⁰³ Bonner: *To the ends of the earth*, s. 125.

¹⁰⁴ Grundige fremstillinger af kampen 1869-73 er Bell: *Storming the citadel*, s. 62-83; Catriona Blake: *The charge of the parasols. Women's entry to the medical profession*, London 1990, s. 91-155; og Shirley Roberts: *Sophia Jex-Blake. A woman pioneer in nineteenth-century medical reform*, London & New York 1993, s. 78-137. Se også Bonner, *To the ends of the earth*, s. 125-29.

¹⁰⁵ Første omtale, før alle styrende organer havde ytret sig, var i *Fædrelandet*, 4.8.1869 (gentaget i en lang række aviser). Konsistoriums tilladelse blev omtalt i *Aarhuus Stifts-Tidende*, 7.8.1869 og siden i enkelte andre aviser. Se også „Kvindens Adgang til at studere Medicin“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. IX, nr. 16, 26.3.1870, s. 247; denne omtale førte til fornyet pressedækning, først i *Dags-Telegraf*, 27.3.1870, under samme overskrift.

mandlige studerende til også at forsøge at udelukke kvinderne fra undervisningen i anatomi: En novemberdag på vej til undervisning blev kvinderne overfaldet med ukvemsord, mudder og rådne grøntsager, deres vej blev spærret, og da de endelig nåede indenfor, blev et brægende får lukket ind til dem! Denne hændelse forblev altså ukendt for danske avislæsere, men senere omtalte den svenske læge Axel Jäderholm i det skandinavisk orienterede *Nordiskt medicinskt arkiv* andre sider af de mandlige studerendes modstand.¹⁰⁶

Da universitetet udelukkede de kvindelige studerende fra at tage eksamen, anlagde de sag og vandt i første omgang i 1872, men tabte en appelsag i 1873, der gjorde optagelsen af kvinderne ugyldig og fremover lukkede adgangen. Disse retssager, der afsluttede kampen om Edinburgh, blev bemærket i enkelte aviser. Også det ellers påfaldende tavse *Ugeskrift for Læger* bragte en notits om sagens afslutning.¹⁰⁷

Eftersom de mandlige studerendes voldsomme modstand aldrig blev offentligt kendt i Danmark, kom den heller ikke til at indgå i den offentlige debat. Lægerne har til gengæld kunnet følge med i lægetidskrifter eller læse Jäderholms artikel; professor Mathias Saxtorph, der i en mindretalserklæring i Det Lægevidenskabelige Fakultet henviste til studenternes protester „ved de skotske Univrsiteter“, må desuden formodes at være blevet orienteret af Edinburghprofessoren Joseph Lister, som han besøgte årligt fra 1869, og som i lighed med Saxtorph var modstander af kvindelige medicinstuderende.¹⁰⁸ På tilsvarende måde fremhævede tyske modstandere eksperimentet i Edinburgh.¹⁰⁹ Resten af fakultetet i København svarede Saxtorph, at den slags protester ikke ville blive aktuelle i Danmark.¹¹⁰

¹⁰⁶ A. Jäderholm: „Kvinnan såsom läkare“, *Nordiskt medicinskt arkiv*, bd. III, nr. 20, 1871, s. 26-27.

¹⁰⁷ „Kvindelige medicinske Studenter“, *Fædrelandet*, 3.8.1872. „Udlandet“, *Kjøbenhavns Amts Avis*, 10.8.1872. „De kvindelige Studenter“, *Folkets Avis*, 4.7.1873. „De kvindelige Studerende i Edinburgh“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. XVI, nr. 30, 27.12.1873, s. 478-79; gentaget i bl.a. *Folkets Avis*, 29.12.1873: „Kvinden som Læge“ (avisen bragte altså nyheden to gange!).

¹⁰⁸ Lister nævnes sjældent i forskningslitteraturen om Edinburgh. Se dog Roberts: *Sophia Jex-Blake*, s. 99, 114, 132-34; og Richard B. Fisher: *Joseph Lister. 1827-1912*, London 1977, s. 189-91. Lister fremhæves også som hovedmodstander af Jäderholm: „Kvinnan såsom läkare“, s. 27. Om forholdet mellem Saxtorph og Lister se V. Meisen: *Medicinsk-historiske Afhandlinger og Portrætter*, København 1933, s. 189.

¹⁰⁹ Bonner: *To the ends of the earth*, s. 130.

¹¹⁰ *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 7, 9-10. Fakultetets formål var således ikke at gøre opmærksom på problemet med studenterprotester, som Chakravarty og Essen hævder: *Nielsine Nielsen*, s. 105.

Efter nederlaget søgte nogle af kvinderne fra Edinburgh videre til London, hvor det i efteråret 1874 lykkedes at indsamle midler til at starte London School of Medicine for Women. I London havde der allerede siden 1864 eksisteret et Ladies' Medical College, som ifølge *Dannevirke* uddannede „Læge-Kvinder“, hvoraf flere „havde en betydelig Praxis!“ Udråbstegnet udtrykte en distance – forundring og nok også afstandtagen. Når enkelte danske aviser i 1871 berettede, at „ikke mindre end 200 Kvinder“ studerede medicin i London, må det også have været en henvisning til studerende ved denne læreanstalt. Disse underretninger var imidlertid misvisende, for navnet til trods var der tale om en jordemoderskole.¹¹¹ London School of Medicine tilbød derimod en egentlig lægevidenskabelig uddannelse, og dermed var, ifølge *Ugeskrift for Læger*, „en af de væsentligste Vanskeligheder“ for kvinders medicinske uddannelse, „nemlig den fælles Undervisning af de to Kjøen, hævet, og Spørgsmaalet om, hvorvidt Kvinden er skikket til udøvelse af praktisk Lægegjerning, vil derved rykke sin Afgjørelse nærmere“.¹¹² Svarene var åbenbart ikke givet i USA, Zürich eller Paris. Kommentaren blev skrevet på et tidspunkt, da man var klar over, at spørgsmålet om kvindelige læger var under officiel behandling i Danmark – og at konsekvensen af en positiv afgørelse ville blive „den fælles Undervisning af de to Kjøen“ ved universitetet i København.

Ved universiteterne i Cambridge og Oxford kom det ikke på tale at optage kvinder, fordi de studerendes fælles sociale liv blev tillagt afgørende betydning. Ved det yngre universitet i London, der ikke bare adskilte undervisning og social omgang, men i første omgang alene var en eksamensinstitution, havde kvinderne bedre chancer. Ved flere lejligheder stemte universitetet om at give kvinder adgang til akademiske grader (hvad de fik i 1878), og ved enkelte lejligheder rapporterede danske aviser om udviklingen.¹¹³

¹¹¹ „Forskjelligt“, *Dannevirke*, 21.12.1869. „Kvindelige Studenter“, *Jyllandsposten*, 3.11.1871 (gentaget i enkelte aviser). Om de to læreanstalter i London se Véronique Molinari: „Schools of their own: The Ladies' Medical College and the London School of Medicine for Women“, i Donna Spalding Andréolle & Véronique Molinari (red.): *Women and science, 17th century to present: Pioneers, activists and protagonists*, Newcastle-upon-Tyne 2011, s. 99-124.

¹¹² „Medicinsk Skole for Kvinder“, *Ugeskrift for Læger*, 3. r. XVIII, nr. 22, 31.10.1874, s. 342-43 (gentaget i en række aviser under samme overskrift, først *Dagbladet*, 2.11.1874).

¹¹³ Gillian Sutherland: „The plainest principle of justice: The University of London and the higher education of women“, i F.M.L. Thompson (red.): *The University of London and the world of learning, 1836-1986*, London & Ronceverte 1990, s. 35-39. „Udlandet“, *Fædrelandet*, 20.2.1869. „Kvindens Rettigheder“, *Dagbladet*, 16.5.1874 (gentaget i bl.a. *Social-Demokraten*, 17.5.1874). Jf. *Morgenbladet*, 17.6.1874.

Konklusion

Spørgsmålet om kvinders adgang til universitetet i København var del af en større, international sammenhæng, der oftest glemmes i den danske litteratur. Der var ikke noget underligt i, at Nielsine Nielsen i 1873 i et københavnerblad faldt over en notits om, at „Damerne i Amerika“ var „begyndt at studere Medicin“, men der var til gengæld tale om en erindringsforskydning, når hun hævdede, at dette ifølge notitsen var noget damerne var begyndt på „nu“. På dette tidspunkt var kvindelige læger i USA et velkendt fænomen (som allerede år forinden havde fået andre kvinder til at overveje at gå lægevejen),¹¹⁴ og Nielsen kunne sågar have læst det samme i den lokale *Svendborg Avis*. Her kunne hun samme år også have læst om de mange medicinstuderende kvinder i Skt. Petersborg, om den første kvindelige medicinstuderende i Sverige, om den svenske læge Charlotte Yhlen, der var uddannet i Philadelphia, og om reformen, der åbnede for kvinders adgang til alle fag ved de svenske universiteter.¹¹⁵ I det hele taget fulgte de danske aviser generelt godt med, og ikke mindst de svenske reformer samt de russiske kvindelige studerende i Zürich, herunder deres hjemsendelse i sommeren 1873, fik megen omtale. Kvindelige læger tiltrak sig herhjemme efter alt at dømme mere eller mindre samme opmærksomhed som i udlandet.

Der er ingen grund til at tro, at universitetets professorer og Kultusministeriets embedsmænd ikke fulgte med i udviklingen. Nielsen var før ansøgningen i kontakt med en af Det Lægevidenskabelige Fakultets professorer, Carl Reizs (som også var medredaktør af *Nordiskt medicinskt arkiv*, hvor Jäderholm havde skrevet om „Kvinnan såsom läkare“), og han opfordrede hende til at uddanne sig i udlandet.¹¹⁶ I de senere indstillinger i sagen henviste både fakultetet og embedsmænd i Kultusministeriet til de udenlandske erfaringer og hævdede, at en ansøgning som Nielsens derfor var ventet.¹¹⁷ Det var næppe en efterrationalisering. Især kendskabet til åbningen af universiteterne i Sverige må have givet anledning til at overveje, hvornår noget lignende ville komme på tale herhjemme; men også erfaringerne fra USA, der el-

¹¹⁴ Se læserbrevet fra en far, der kun med besvær havde overtalt sin datter til at opgive ambitionen om at blive læge, i *Lolland-Falsters Stifts-Tidende*, 21.8.1869.

¹¹⁵ *Svendborg Avis*: „Kvindelig Student“, 11.2.1873; „Kvindelig Læge“, 16.6.1873; „Kvinder, der bryde sig nye Næringsveie“, 19.8.1873; „Kvindens Emancipation“, 24.11.1873; „Til Kvindens Emancipation“, 1.12.1873.

¹¹⁶ Nielsen: *Nielsine Nielsens erindringer*, s. 26.

¹¹⁷ *Bilag til Sagen om Kvinders Adgang til Universitetet*, s. 6. Thelma Jexlev: „Kvinders adgang til universitetet. Et eksempel på sagsbehandling i 1870'erne“, i Karen Hjort mfl. (red.): *Spør. Arkiver og deres historie*, København 1987, s. 119-20.

lers i Danmark som det øvrige Europa ofte blev anskuet som radikalt anderledes,¹¹⁸ blev fra omkring 1870 i offentligheden beskrevet som relevante i dansk sammenhæng: Når amerikanske kvinder blev læger, ville danske kvinder sikkert også søge den vej.

Så godt som alle oplysninger om udenlandske kvindelige medicinstuderende og læger pegede på, at de var dygtige: De amerikanske kvindelige læger med Elizabeth Blackwell i spidsen var talentfulde; de medicinstuderende i Michigan, Zürich og Skt. Petersborg opnåede glimrende eksamensresultater og doktorgrader; læger uddannet i både USA, Zürich og London havde succes i deres efterfølgende praksis. Som medicinstuderende og praktiserende læger var kvinder jævnbyrdige med mænd, blev det således fremhævet fra Zürich. Det var imidlertid en konklusion, der først og fremmest angik lægevidenskaben, og som kun sjældent blev generaliseret, sådan som det skete i omtalen af de amerikanske colleges i 1869: Kvinder og mænd havde samme forstand.

De udenlandske erfaringer må have bidraget til at ændre forestillingerne om, hvad kvinder kunne. I 1870'erne var det blevet vanskeligt at hævde, at det lå uden for kvinders evner at blive læger, og en sådan argumentation kom da heller ikke til at spille nogen stor rolle for modstanderne.¹¹⁹ Tilhængere af kvindelige læger gjorde derimod flittigt brug af disse erfaringer.

En ting var, hvad kvinder *kunne*; noget andet hvad de *burde*. Der eksisterede, som påpeget af Hausen, faste forestillinger om kvindelighed og mandlighed, og ingen satte spørgsmålstegn ved vigtigheden af, at kvinder fastholdt deres kvindelighed. Når Elizabeth Blackwell blev introduceret for den bredere offentlighed som en ukvindelig dame, lå det i forlængelse af den herskende opfattelse af mænds og kvinders væsensforskellige egenskaber, dyder og sociale bestemmelse, som ikke måtte sammenblandes. Nyhederne om de kvinder, der bevidst udfordrede kønsnormerne – amerikanske Mary Walker i mandsdragt, de russiske nihilister i Zürich – passede også ind i dette billede.

Det er imidlertid også klart, at disse forestillinger om binaritet og kvindelighed og mandlighed som hinanden udelukkende størrelser blev destabiliseret. Lige fra periodens begyndelse blev der således tegnet et modbillede af de kvindelige læger, som i stedet betonedes deres kvindelighed. Her gik svenske Fredrika Bremer og senere *Familie-Tidendes* Julie Trier forrest, men også nyhedsdækningen af amerikan-

¹¹⁸ Jf. Ole Bech-Petersen: „Destination U.S.A. The mid nineteenth-century Danish intellectual encounter with the United States“, *Scandinavian studies*, bd. 70, nr. 4, 1998, s. 456.

¹¹⁹ Larsen: „Bør kvinder være læger?“, s. 20-21.

ske læger som Blackwell og Anna Densmore bidrog til dette billede. Det blev altså muligt at beskrive kvinder, der studerede (måske endda i fællesskab med mænd som ved amerikanske colleges og universitetet i Zürich), opnåede store kundskaber, tog offentlig eksamen og efterfølgende praktiserede med succes, som kvindelige. En sådan adfærd blev stort set aldrig problematiseret i avisernes dækning og blev tværtimod positivt omtalt i mange sammenhænge, især fra slutningen af 1860'erne. Normerne for kvindelighed rykkede sig i takt med et øget kendskab til udenlandske, kvindelige og feminine akademikere og læger, men næppe alene på grund af dette. Kvinder, der ikke kunne blive gift, havde et indlysende behov for beskæftigelse, og her kunne lægegerningen på linje med hvervet som lærerinde opfattes som svarende til kvinders evner. Det var kvinders særlige anlæg, der blev udviklet gennem det medicinske studium, og som blev udfoldet i kvindelige lægers praksis. Derfor kunne en avisnyhed om Densmore også betone, at hun – i overensstemmelse med kønsnormerne – var tilbageholdende og skyede offentlighed, men samtidig havde et professorat og en succesrig praksis; hun bevægede sig fortsat i en, nu udvidet, privatsfære. Her var disciplin og ambition dyder også for kvinder. De normer, som Natalie Zahle ønskede at fremme i pigeskolen: kvindelig renhed samt mandlig disciplin og ambition, var også normer, som kvindelige akademikere blev målt efter i dansk nyhedsdækning og debat.